

ZVOK BESED, GLAS ZVOKOV

O kulturi sporazumevanja z delovnimi voli na Slovenskem

Inja Smerdel

37

IZVLEČEK

Vsakdanje življenje posameznega kmečkega gospodarja je bilo tesno povezano z življenjem njegovih delovnih volov. Za ubrano delovno tovarištvo je bilo nepogrešljivo medsebojno sporazumevanje, v katerem so prav vsi čuti igrali svojo vlogo: okus, voh, tip in sluh. Pričujoči prispevek se suče zlasti okoli slednjega, saj so bili človeški glas – govorjene ali pete besede in medmeti (klicanje volov z lastnimi imeni, dajanje ukazov in petje pesmi med oranjem) –, zven žvižga in pok biča nepopisno učinkovita nesnovna orodja v okviru živinorejskih tehnik. Dognanja temeljijo na ustnih pričevanjih in opazovanju (poleg na ustreznih virih in slovstvu); na gradivu, zbranim v letih 2001, 2003–2004, 2006 in zlasti 2007 med terenskim raziskovanjem v izbranih krajih v štirih slovenskih etnoloških območjih. Relevantna so za desetletja med svetovnima vojnama, za tretjo četrtino 20. stoletja ter le v posameznih primerih (na podlagi podatkov s kmetij z “živimi” volovskimi vpregami) tudi za sedanost.

Ključne besede: delovni voli, lastna imena, ukazi, petje, žvižganje, glasba sporazumevanja

ABSTRACT

A farmer's daily life was tightly interwoven with that of his oxen. Mutual communication was indispensable to a harmonious working companionship and in it all the senses played their role: the taste, the smell, the touch and the sense of hearing. The paper focuses on the latter, dealing with the sound of words – the intangible tool of human voice – calling the oxen by their names, giving commands and singing songs; it also deals with two other sounds applied in communicating with oxen – the voice of human whistling and the sound of cracking of a whip. The findings of the paper are based in particular on oral testimonies and ethnographic observation (as well as on relevant sources and literature), recorded in 2001 and 2003–07 as part of field research carried out in selected locations in four Slovenian ethnological regions. They are relevant to the decades between the two World Wars, to the third quarter of the 20th century and, in few cases (rare farms with “active” ox teams), to the present.

Keywords: working oxen, proper names, commands, singing, whistling, music of communication

Začetna beseda o volu, o sporazumevanju z delovno živino in o raziskavi¹

38 “V začetku je bil vol,” je v slikovitem besedilu z naslovom *Usoda moči* ne dolgo tega zapisal berlinski filozof Andreas Hofbauer (2007), katerega so v preteklem desetletju povsem očarali in miselno prevzeli skorajda bleščeče beli, dolgorogi, veličastno mili in vzdržljivo močni istrski voli. Skoznje je spregovoril o bitjih, ki sicer ne zmorejo “besede”, a vendarle trdno in vznemirljivo “stojijo” na začetku abecede. *Alef*, prva črka hebrejske abecede (iz katere izvira grška *alfa* in latinski *a*), je namreč v semitskih jezikih primarno pomenil, ter v obliki glave z rogovi prepoznavno označeval, prav vola oziroma govedo (Kallir 1961: 19). Zgodba o razmerju med človekom in volom, tako večno prisotnem in tako neobhodnem v stoletjih “zgodovine dolgega trajanja” – v evropski kmečki civilizaciji in v številnih drugih kulturah –, a vendarle zavoljo svoje vsakdanjosti za mnoge neopaznem in nevznemirljivem, se zgovorno pne iz globočin “noči časa” v današnje dni; ko je “vol – kljub svoji zgodovinski pomembnosti, v kateri v ničemer ne zaostaja za konjem – izginil, ne da bi o njem spregovorili”, kakor je pred leti na tihotnost te zgodbe opozoril François Sigaut (1998: 1082). In po tem je bilo pozneje, še posebej v Franciji, napisanih kar dosti besedil, ki so imela za torišče delovne vole.² Človekovim živalskim pomočnikom, ki so vse od udomačitve in začetkov delovne rabe do odhajanja s kmetij v prelomnih obdobjih mehanizacije s svojo energijo in podjarmljeno močjo vlačili debela in kamenje ter premikali ali poganjali številna orodja, naprave in prometna sredstva – od ral, plugov, vozov in sani do mlatilnih naprav, raznovrstnih mlinov in podobnega –, se je nazadnje poklonila Cozette Griffin-Kremer; v tehtnem prispevku o vpreganju v dve temeljni obliki jarma, ki ga je sklenila z besedami, da je bil vol “tisti čudoviti stroj, ki je spremenil zemeljsko površino”, “*une formidable machine qui a transformé la surface de la terre*” (Griffin-Kremer 2007: 66).

Ali naj jih res – vse preveč v sozvočju z Descartesovim mehanicizmom – označimo kot kompleksna orodja oziroma kot stroje, četudi metaforično? Saj ta bitja nikakor niso bila samo moč orodij; samo žive “naprave”, ki so z menjavo ustreznih nastavkov opravljale več funkcij – podobno kakor njihov nadomestek traktor. Stroj se na primer ne ustavi pred skalo v zemlji, da bi tako preprečil poškodovanje pluga ... In ne pripelje sam voza na kmetijo, ker natanko ve, kje je doma ... Voli so bili nedvomno mnogo več. Je morda mogoče te kmetove delovne pomočnike in tovariše – živali, ki so omogočale preživetje – metaforično označiti kot “duše orodij”?³ Razkrivanje razmerij med človekom in njegovo vprežno živino v okrilju kontinuitete vsakdanjih delovnih praks, ob katerih

¹ Prispevek je bil predstavljen na študijskem dnevu “L’homme et l’animal – voix, sons, musique...”, ki ga je organiziralo francosko društvo Société d’Ethnozootechnie 4. decembra 2008 v Parizu na Académie de l’Agriculture. V francoskem jeziku je besedilo izšlo v periodični publikaciji *Ethnozootechnie*, št. 84, str. 49–71.

² Objavljena so zlasti v dveh publikacijah – zbornikih prispevkov iz dveh študijskih srečanj s tematskim naslovom *Les boeufs au travail* (1997, 1998) in v zborniku prispevkov študijskega srečanja *Les bovins: de la domestication à l’élevage* (2006), ki je pod istim naslovom izšel kot 79. številka revije *Ethnozootechnie*.

³ Morebitno filozofsko razpravljanje o živalih kot dušah oziroma o živalski, o volovski duši nikakor ni namen tega besedila, čeprav bi se morda zdelo vanj mikavno vplesti vsaj Aristotela in njegovo pojmovanje tridelne oziroma pri živalih dvodelne duše kot gibalnega vzroka telesa.

se je porajala “filozofija stvarnosti vsakdanjega življenja”, namreč pomeni eno samo, mikavno zanikanje akademskega filozofskega dualizma v medsebojnem razmerju človek – žival. V vsakdanji bližnjosti so bili voli v besedi in v pomenu nemalokrat enačeni z ljudmi, o čemer zgovorno pričajo naslednji stavki: “Kakšen vol je bil tudi bolj živ – kakor človek.” – “Je bil bolj pameten kot človek.” – “Se je bilo treba pogovarjat z volom kot z

Istrski vol, žival ene izmed najbolj ubogljivih in vzdržljivih delovnih govejih pasem (foto: Inja Smerdel, 2003).

otrokom.”⁴ Na mnogih slovenskih kmetijah so jih šteli za družinske člane; za “*familijo*”, ki je našla svoje mesto v družinskih albumih fotografij ali na uokvirjenih fotografskih podobah, visečih na vidnih mestih središčnih bivalnih prostorov domačij.

O bližnjosti vola in kmeta ter prepletenosti njunih življenj še posebej mikavno priča njuno medsebojno sporazumevanje, ki je bilo nepogrešljivo za ubrano delovno tovarištvo. V njem so prav vsi čuti igrali svojo vlogo: okus, voh, tip in sluh. Pričujoči prispevek se suče zlasti okoli slednjega, saj so bili človeški glas – govorjene ali pete besede in medmeti –, zven žvižga in pok biča nepopisno učinkovita nesnovna orodja v okviru živinorejskih tehnik. V teh tehnikah z rabo maloštevilnih orodij, v delovnih opravilih

“*To je pa naša familija.*” so bile besede vdove volarja iz Sv. Antona nad Koproj v slovenski Istri, ko mi je spregovorila o okvirjeni fotografiji v jedilnici, na kateri sta oba z možem, njuna sinova in oba domača vola (foto: Inja Smerdel, 2007).

“brez predmetov”, namreč prevzamejo prevladujočo vlogo abstraktni procesi ter delovne veščine in znanja, temelječa na opazovanju (Digard 1988: 144–147). In prav tovrstne veščine in znanja so zavoljo težko “ulovljive”, neprijemljive nepredmetnosti kljub svoji nesporni pomembnosti vse premalo raziskana. V svojem tokratnem poizkusu razkrivanja razmerij med človekom in delovnimi voli tako prodiram v sestavine medsebojnega sporazumevanja: pomensko razčlenjujem “zvoke besed” – volovskih imen in delovnih

⁴ Iz zapiskov IS, nastalih med terenskim raziskovanjem v letih 2001–2004, 2006 in 2007. Gradivo hrani Arhiv SEM.

velelnic oziroma ukazov, dotaknem se petja pesmi ob oranju in zapišem nekaj ugotovitev o “glasovih zvokov” – o pokanju z bičem in o žvižganju volom med napajanjem.

Beseda “sporazumevanje” vključuje obojestranskost: živali namreč niso zgolj slišale človeškega glasu ali drugih namenskih zvokov, temveč so se nanje tudi ustrezno odzivale. Na glasove, vzklike, besede in zvoke, ki jih je vol poznal oziroma na katere je bil navajen, se je odzival na povsem določen način; na način, ki ni odražal le njihovega zaznavanja, temveč tudi razumevanje njihovega pomena in namembnosti. Ali se tu ne ponuja prav mikaven, z jezikoslovnim poststrukturalizmom ubran ugovor zoper ontološko ločevanje med animalnim in humanim? Zoper trditve, da “brez jezika ni uma” in da “živali nimajo niti enega niti drugega”?⁵ Poleg zgovornih pričevanj iz vsakdanjega življenja na kmetih na primer tovrstne trditve občuteno zanika tudi prodoren literarni zapis; besede tržaškega novinarja in pesnika Jurija Paljka v črtici o zadnjem domačem volu Mišku, ki je bil “dober in razumen”, in o katerem je mama včasih rekla: “Samo beseda mu manjka” ... (Paljk 2001: 162).

Na Slovenskem so kot delovna živina, ki je bila vpeta v večstoletno spiralo vsakoletnega naravnega in kulturnega ciklusa kmetijskih opravil in s katero se je moral človek sporazumevati v teku delovnih procesov, tja do sedemdesetih let preteklega stoletja prevladovali prav voli. Kot kaže v večini slovenskih regij – še posebej v hribovitih in gorskih predelih, kjer si na strmih njivah brez njih skorajda ni bilo mogoče zamišljati oranja – in na večini najštevilčnejših, srednje velikih kmetij. Tam, kjer so kmetovali zlasti z voli, so imeli manjši posestniki ponavadi po enega, srednji po dva oziroma en par volov in veliki kmetje po dva ali tri pare volov. Ponekod drugod, na primer v ravninskih vaseh na Pivki so pripovedovali, da so “*ta bogati*” delali s konji, “*ta srednji*” z voli in da so reveži vpregali kar krave (Smerdel 2005: 357). V ubornih vaseh slovenske Istre, kjer je bila “*mižerija*” in trda, ilovnata zemlja, na kateri se ni dalo orati niti s konji niti z osli, pa je na primer nastal zapis, da so imeli večji kmetje po par volov, “*kakšen je imel kakšnega oslička*”, na najbolj ubornih domačijah pa niti osla ni bilo najti, da bi ga vpregli. Dokaj uveljavljeno je mnenje, da so bili na slovenskem podeželju konji statusni simbol; prepoznavni živalski glasniki premožnega in družbene sanje ubožnega kmeta. A poleg vaških okolij ter v njih posameznikov, ki so visoko vrednotili predvsem konja in njegove delovne sposobnosti, so se v teku raziskave o razmerjih med kmeti in vprežno živino začela razkrivati tudi prava “volovska območja”. V njih “*so bili voli zlato*”, svojim gospodarjem so dobesedno “*pridelovali kruh*”, v volih se je vrednotilo premoženje, merila dota, in skrb za njihovo zdravje je bila pogosto pomembnejša od skrbi za zdravje človeških članov kmečke družine ... (Smerdel 2005: 375; 2007: 141, 147). Moja dognanja o sporazumevanju z delovnimi voli temeljijo na ustnih pričevanjih iz nekaterih takšnih družbenih in kulturnih okolij: na gradivu, zbranim v letih 2001, 2003–2004, 2006 in zlasti 2007 med terenskim raziskovanjem v izbranih krajih v štirih

⁵ Šele poststrukturalistična lingvistika se je usmerila v komunikacijsko, uporabno vrednost jezika in ni povsem nedojemljiva za sodobne študije animalnih mentalnih in jezikovnih kapacitet. (Prim. Graifoner 2000: 219, 220)

slovenskih etnoloških območjih:⁶ v panonskem (na Kozjanskem in v delu Posavja), v osrednjeslovenskem (v delu Posavja in v Zasavju), v sredozemskem (na Pivki, na Krasu, v Brkinih, v Šavrinih v slovenski Istri) in v alpskem (na Pokljuki na Gorenjskem in na Koroškem). Glede na starost informatorjev⁷ so relevantna za desetletja med svetovnimi vojnama, za tretjo četrtino 20. stoletja ter le v posameznih primerih (na podlagi podatkov s kmetij z “živimi” volovskimi vpregami) tudi za sedanjost. V razčlenjevanje imen in velelnic oziroma ukazov sem pritegnila tudi zadevne drobce, odkrite v gradivu Terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja iz 40. in 50. let preteklega stoletja (ter povedne za Dolenjsko, slovensko Istro, Goriško, Brda, Tolminsko in Cerkljansko), posamezna zrna iz leposlovja, le redke zapise, najdene v etnološkem slovstvu, in nekaj primerjalnih začimb, ki sem jih zapisala v Istri in na otoku Pagu ali pridobila s korespondenco.

Z volovskimi lastnimi imeni skozi čas in prostor

“Kadar imenujemo, smo stopili že daleč naprej po poti človeškega kognitivnega razvoja,” je v zvezi s poimenovanjem živine napisala Griffin-Kremerjeva (2001: 174), zavedajoč se kompleksnosti tega procesa. Dajanje lastnih imen volom – zlasti na podlagi barve kože, drugih telesnih značilnosti in značajskih potez – je pomensko nedvomno prvovrsten označevalec njihove istovetnosti. A ob njem so se posameznim raziskovalcem porajali dvomi, ali je šlo pri tem resnično za lastna imena ali zgolj za opise (*descriptions*) oziroma morebiti povečini za občevalna imena (*Umgangsnamen*). O tem so se na primer spraševali John T. Killen (1992: 105) pri razvozlanju volovskih imen na tablicah v linearni pisavi B iz Knososa in poleg Ulricha Bentziena – na podlagi njegove študije o živalskih lastnih imenih v arhivskih virih iz Mecklenburga – tudi Hermann Bausinger (1971: 171). Potrditev predpostavke, da gre najverjetneje vendarle za lastna imena živali, so našli v sodobnih analogijah.⁸ V tem pogledu najbolj zgovorna, življenjska in neposredna potrditev pa prihaja s slovenskega ozemlja. Pritresel jo je osemindesetletni koroški kmet Jože, gospodar samotne gorske kmetije *Jezernik* z Libeliške gore, ki mi je na vprašanje, ali je volovsko ime *Jírs* kaj pomenilo, odgovoril najprej: “*Tak rumen rjav.*” In potem dodal: “*To je ime blo, kak pa jaz Jože ...*”

Prva zapisana oblika lastnega imena kakega vola je najverjetneje nastala v palači v Knososu, v 2. tisočletju pred našim štetjem. Imena, kakršna so na primer: *Ke-ra-no* (*Kelainos* oziroma Črni), *Wo-no-qo-so* (ki vsebuje izraz *woinoq*, barve vina oziroma rdečkast, kar je za vole omenjal tudi Homer v *Iliadi*) in *Ko-so-u-to* (*Ksouthos* oziroma

⁶ V njih je bila prisotna kontinuirana raba različnih pasem goveje živine in različnih tipov vprege oziroma jarmov. Pri izbiri krajev raziskave oziroma posameznih informatorjev pa sta bila poleg pasme in tipa vprege odločujoča še posebej naslednja kriterija: že obstoječa etnološka krajevna monografska raziskava izbrane ali bližnje vasi; kmetije s še vedno – ali ne dolgo tega delujočimi volovskimi vpregami oziroma s posameznimi vprežnimi voli.

⁷ Seznam informatorjev z vsemi ustreznimi podatki hrani Arhiv SEM.

⁸ Ko se Killen v 2. dopolnilu k svojemu članku (1992: 105) sprašuje, ali je na primer *Ke-ra-no* Črni, ali gre zgolj za črnega vola, ugotavlja, da niti prvega niti drugega ni mogoče dokazati. Potem dodaja, da primerjava s sodobnimi poimenovanji volov (in konjev) pokaže, da je (bilo) dajanje imen po fizičnih značilnostih živali splošna praksa. Bausingerja pa zamika analogija v otroškem poimenovanju kuncev, ki ga je mogoče razumeti kot živ primer “pretoka” občnega imena v lastno. V hlevu, polnem kuncev, jih otroci poskušajo razlikovati; in tako na primer “*tisti z belim madežem*” oziroma *flekem* na koncu postane *Fleckle* – in tako naprej.

rjavkastorumen), so povsem nedvoumno imena, dana na podlagi prepoznavnih fizičnih značilnosti živali (Killen 1992: 102). Napisana so bila v zlogovni linearni B pisavi kretske-mikenske kulture, datirani med 15. in 12. stoletje pred našim štetjem, in sicer v grščini⁹. Eden njihovih preučevalcev, John Killen, ki je tipal po življenjskem okolju volovskih imen iz Knososa, pa je predpostavljal še naslednje: razloge oziroma namen dajanja imen parom delovnih volov – katerega prepozna v preprečevanju morebitne prevare volarjev oziroma njihovih vodnikov ali pastirjev;¹⁰ osebe, ki so vole poimenovala – kot slednje predvideva uradnike palače (Killen 1992: 103), ker naj bi bili prav tej voli pripadali (kar potrjujejo njihova natančno zapisana imena v arhivu centralne palače); in pogojno tudi trenutek imenovanja – saj izločuje pomene imen, ki ne ustrezajo kriteriju “takoj prepoznavnih fizičnih značilnosti”,¹¹ po katerih so živali ponavadi dobile ime že ob rojstvu (prim. Ilievski 1958: 8).

Dajanju imen po telesnih značilnosti živali, zlasti po barvi kože, je mogoče pri goveji živini slediti skozi stoletja vse do danes. Tozadevno mikavne priče so še posebej nekateri viri iz evropskega ustnega slovstva: na primer tako imenovane Triade, “*Triades de l'ille de Bretagne*” iz irskega srednjeveškega izročila, ali pa škotska srednjeveška pesem o oranju, *The Plough-Song*. V prvih, v Triadah, je Cozette Griffin-Kremer (2000: 95, 96) odkrivala poleg vloge treh poglavarjev bikov, treh zaščitnikov bikov in treh pomembnih krav tudi pomen treh glavnih volov otoka, ki so nosili imena Plavec, Rjavec in Lisec (*Melyn Gwanhwyn* ali francosko *Jaune-Blanc*, *Gwineau* ali *Chataigne* in *yr Ych Brych* ali *Le Tacheté*). Iz drugega vira pa je Alexander Fenton (1970: 180) izluščil imena osmih volov v vpregi, ki je morala vleči srednjeveški plug, in ob tem ugotavljal, da opisno sporočajo značajске ali telesne značilnosti živali¹² (ter poleg tega odsevajo občutja ubogljivosti, poslušnosti in potrpežljive moči v vpregi).

O imenih volov (in krav), najsibo lastnih ali občevalnih, pričajo tudi poznejši arhivski viri, na primer nekateri nemški inventarji posesti plemenske živine iz druge polovice 17., 18. ter iz prve polovice 19. stoletja. V njih imena živali na podlagi telesnih značilnosti vidno izstopajo kot najštevilnejša. Ulrich Bentzien je na primer z razčlenjevanjem tozadevnih virov iz Mecklenburga dognal, da so tam v celotnem 18. stoletju v kar 71 odstotkih prevladovala imena po barvi. V 12 odstotkih imen so bile motiv druge telesne značilnosti živali, njihov značaj je sporočalo 14 odstotkov imen

⁹ Da gre za grščino, sta odkrila angleška raziskovalca Ventris in Chadwick, ki sta leta 1952 razvozla- la linearno pisavo B na glinastih tablicah z večinoma upravnimi zapisi z gospodarskega področja (Javornik 1997: 2315).

¹⁰ Killen se sprašuje, zakaj se naj bi bil pisar palače v Knososu sploh potrudil, da je na tablice zapisal imena parov delovnih volov. Zagovarja možnost, da je pri volih, ki so bili dodeljeni posameznim volarjem – nedvomno za oranje – izven nadzora palače, administracija čutila potrebo po dajanju in zapisu njihovih opisnih imen, da bi tako onemogočila volarjem oziroma pastirjem, da bi dodeljene živali (morda) zamenjali z manjvrednimi (Killen 1992: 101, 102).

¹¹ Meni, da je tako na primer *Po-da-ko* najverjetneje “Belonogi” in ne “Hitronogi”; *To-ma-ko* naj- verjetneje “Belogobčni” in ne “Glasni” itn.

¹² Npr.: *Brandie* – skoraj povsem rjav vol, s progjo preko hrbta (do 20. stoletja tudi pogosto kravje ime, povečini na jugu Škotske); *Cromack* – žival z upognjenimi rogovi (v obliki *Crummie* je bilo ime v škotskih narečjih razširjeno še v 20. stoletju); *Hakey* – vol (in tudi krava) z belim obrazom; *Humly* – žival z odbitimi rogovi; *Garie* – po hrbtu ali ob straneh progast ali pisan vol; in podobna imena (Fenton 1970: 180).

in le za majhen preostanek, za tri odstotke imen, so bili navdih všečnost ali graja, odobravanje ali neodobravanje, poreklo in datum rojstva. Bentzien je iz omenjenih virov razbiral tudi družbeno pogojenost živalskih imen: živino naj bi bili poimenovali zlasti rejci iz višjih družbenih plasti; tisti z velikim številom glav in posledično z neobhodno potrebo po razločevanju svojih živali (po Bausinger 1971: 171). V izrazitem nasprotju z mecklenburškimi pa so na primer švabski inventarji posesti živine iz Feldstettna (Kr./okraj Münsingen), ki segajo od leta 1651 do 1851. Omenjeni viri pričajo o ubožnosti tedanjih tamkajšnjih kmečkih posestev, na katerih očitno ni bilo potrebe po razlikovanju in trdnem poimenovanju maloštevilnih živali. Tako so zapisana le njihova občna imena, s katerimi je pisar označeval razlike v barvi in starosti: “rdeča krava” (*rote Kuh*), “rdečkasta krava” (*rotblessete Kuh*), “enoletno tele” (*einjährigs Kälble*) ... (Bausinger 1971: 172). Ob njih se ponuja primerjava z najverjetneje podobno bornimi sodobnimi stanji na primer v Cotacachiju v Andih (Meininger 1997: 71) ali v odmaknjeni vasi na Kreti,¹³ kjer goveda prav tako nimajo lastnih imen.¹⁴

Iz začetka 19. stoletja prihaja še osamljen in od vsega povedanega odstopajoč italijanski vir: besedilo o oranju v Piemontu, v katerem Pictet leta 1802 (5(368), 6(371)) omenja zgolj dve, vedno znova ponavljajoči se imeni levega in desnega vola – *Eist* in *Gia* ...

In potem je tu 20. stoletje, v katerem Bausinger v Nemčiji tudi pri živini odkriva – tako kakor v zadnji četrtini 19. stoletja Wilhelm Heinrich Riehl pri ljudeh – zbir imen od vsepovsod, ki skoraj ničesar več ne označujejo in ne povedo (a nedvomno pričajo o njihovi relativno svobodni osebni izbiri). Na podlagi razčlenitve 6200 poimenovanj približno enakega števila moških in ženskih živali v katalogu iz leta 1959, združenja rejcev lisaste živine iz Blaufeldna (Frankovsko-Hohenloe), je ugotovil, da so med njimi le trije odstotki takšnih, ki živali označujejo na podlagi njihovih telesnih in drugih značilnosti; 18 odstotkov je človeških moških imen (pri kravah je kar 82 odstotkov imen ženskih), prevladuje pa pisana mešanica lastnih imen, kakršna so na primer: od *Hallo* do *Pauschal*, od *Bismarck* do *Picasso*, od *Prolet* do *Paladin*, od *Kokos* do *Pflug*, /.../ od *Bristol* do *Palermo* (Bausinger 1971: 174, 175). A za njimi se najverjetneje vendarle vedno skriva nek navdih. Tako kakor na primer za imeni kreolskih volov iz Guadelupeja, ki odsevajo športne strasti svojih lastnikov: *Barési*, *Tigana*, *Boli*, *Lémon* ... ali pa miselnost šampionov: *Energie*, *Fierté*, *Diamant*, *Danger* ... (Versini 1997: 79).¹⁵

¹³ Podatke mi je prijazno posredovala kolegica Sabine Beckmann s Krete, sodelavka v programu EARTH (Early Agricultural Remnants and Technical Heritage) v okvirju European Science Foundation.

¹⁴ V Cotacachiju goveda označujejo po barvi ali po starosti – na primer “lisasti črno-beli” (“*le tacheté noir et blanc*”), “mali rdeči” (“*le petit rouge*”), “bela krava” (“*la vache blanche*”) – in jih kličejo v skladu s spolom in starostjo: “bik!” (“*taureau!*”), “krava!” (“*vache!*”), “tele!” (“*veau!*”). V kretski vasi, kjer so do nedavnega delali s kravami (oralni in mlatili), so jih klicali preprosto samo: “krava!”; ali pa na primer: “Pri-pelji 'malo kravo!'”. Razlog neobstoja lastnih imen zanje je morda v tem, da so bile vse enake – samo rjave barve; najverjetneje pa se skriva v prevladujočem pomenu ovčereje. Ljudem v tej vasi se je namreč zdelo smešno, da bi kravam dajali lastna imena. “*Ampak ne, takšna imena so samo za ovce,*” so se smejala ...

¹⁵ Navedena imena odsevajo tudi družbene in gospodarske spremembe, ki jih je v 70. letih 20. stoletja prinesla mehanizacija. Kreolskim volom, do tedaj nepogrešljivim pri prevažanju sladkornega trsa, so spremenili namembnost: skupaj z vozniki so postali športni junaki dirk z volovskimi vpregami, ki so se v 80. letih razvile v popularno športno manifestacijo.

Ne dosti drugačne od Bausingerjevih spoznanj o sodobnih imenih goveje živine v Nemčiji bi bile najverjetneje tudi ugotovitve sorodnih raziskav v drugih evropskih živinorejskih okoljih. Prisotnost “imen od vsepovsod” na primer v določeni meri razkrivajo tudi posamezne francoske študije (in prav tako pričujoče slovensko besedilo); a dva prebrana prispevka o volovskih lastnih imenih, napisana na podlagi etnoloških oziroma folklorističnih anket iz druge polovice preteklega stoletja,¹⁶ vendarle sporočata tradicionalno prevlado imen po telesnih značilnostih živali, v največ primerih po barvi. Glede tematike imen in virov navdiha zanje je še posebej zgovorno besedilo Nicole Morin (1986: 330–332). V tem pogledu so v njem razvrščene naslednje skupine imen parov vprežnih volov, vedno v dvojicah: imena, specifična za posamezno pasmo, na primer *Jaunet – Blondin* za tako imenovane bele vole pasme “Parthenai”; imena z “opisno temo” oziroma z opisnim navdihom, kakršna so na primer *Jaunet – Blanchet*, *Châtain – Rougeaud*, *Noiraut – Rougeaud* in druga; imena z “vojaško temo” oziroma z domoljubnim navdihom, na primer *Sergent – Major*, *Capo – Canon*, *Turco – Marocain* in podobna. Sledi sočna skupina imen na temo “telesnih užitkov”, z navdihom v življenjski sreči, ljubezni, romantiki, oblačilih, hrani in pijači: na primer *Trésor – La vie*, *Amoureux – Gentil*, *Galant – Mignon*, *Pantalón – Jupon*, *Salé – Poivré*, *Pernod – Cassis* ... Zadnjo skupino, “druge teme”, sestavljajo imena z navdihom v cveticah (npr. *Rosiers – Lilas*), živalih (npr. *Poulet – Lapin*), poklicih (npr. *Boulangier – Pâtissier*), v napredku (*Taxi – Metro*), politiki (*Daladier – Gamberlin*) in geografiji (kjer gre povečini za imena, povezana z izvorom živali). Tu in tam pa sta navdih za volovska imena tudi šala ali odraz odnosa kmetov do družbe (npr. *Bourgeois – Rentier*, *Paysan – Malhereux*). Ob vsebinski analizi imen Morinova ne pozabi na njihov življenjski kontekst: spregovori o pomenu imen, o tem, kdaj so jih za delo namenjenim volom dajali, in o podobnem.

Po prebiranju predstavljenih francoskih volovskih imen ostane spoznanje, da slednja poleg ugotovljenih vsebin odsevajo tudi pravi izbruh ustvarjalne domišljije. Na konec tega primerjalnega izleta po raziskovanjih volovskih imen skozi prostor in čas pa velja natresti še ščep sorodne afriške začimbe iz spominskega leposlovja – ustrezen odlomek iz romana Karen Blixen *Spomin na Afriko* iz leta 1937, iz njenega poglavja *Voli*:

“Na posestvu smo imeli sto dvaintrideset volov, kar je pomenilo osem delovnih ekip in še nekaj dodatnih živali. /.../ Prihajali so *Njose*, *Ngufu*, *Faru z Msungom* – kar pomeni belega človeka. Gonjači pogosto dajejo svojim vpregam tudi imena belcev in *Delamere* je za vola prav običajno ime. Prihajal je stari *Malinda*, veliki rumeni vol /.../; njegova koža je bila nenavadno posuta s senčnimi liki, podobnimi morskimi zvezdam, in mogoče je zaradi tega dobil ime: *Malinda* namreč pomeni krilo” (Blixen 2004: 194).

¹⁶ Prvi je prispevek Simone Brissaud (1967), ki je nastal na podlagi podatkov iz ankete revije *Folklore* za regijo Montréal (Aude), Villasavary (Aude), Rouergue (blizu Toulouse) in kanton St-Amans-Soult (Tarn). Druga pa je študija Nicole Morin (1986), za katero je bila začetni navdih publikacija *Noms de boeufs en Vendée*. Potem pa je v začetku 80. let 20. stoletja potekala obsežna zbiralna akcija, ki je Morinovi pomenila temelj za razčlenjevanje imen. Anketiranje so najprej izvajali člani Foyer Rural de Saint-Loup-Lamairé, za njimi pa še številna druga združenja in tudi šolski razredi v Airvaultu in Parthenayju.

O volovskih lastnih imenih na Slovenskem: raziskanost, statistika, vsebina, življenjski okvir, namembnost, zvočnost

Ko sem se v preteklih nekaj letih s svojimi slovenskimi sogovornicami in sogovorniki pogovarjala o njihovem delovnem sobivanju z voli in jih – poleg vsega drugega – spraševala tudi o volovskih (in kravjih) lastnih imenih, sem po njihovem spominu tipala še posebej z vprašanji o mestu teh glasovnih oznak živalske individualnosti v vsakdanjem življenju: kdaj so dajali ime za delo namenjenemu juncu, kdo ga je poimenoval in zakaj je bilo pomembno, da je žival sploh dobila svoje lastno ime. A pred tem sem imena zapisovala ter poskušala dognati pomen tistih v svoji zbirki, ki niso bila takoj razumljiva.

46

V drugih slovenskih rokopisnih in skopih tiskanih virih je bilo mogoče najti le posamezne zbirke volovskih in kravjih imen, večinoma brez zgornjih kontekstualnih podatkov. Najzgodnejši med njimi je kot kaže dragoceni vir, ki prinaša popotnico tovrstnih imen iz 19. stoletja – ne samo goveje živine, temveč tudi ovac in koz –, in sicer delo Frana Erjavca “Iz potne torbe”, objavljeno leta 1875. Omenjeni pripovednik in naravoslovec je v svojo “torbo” s širše pomembnimi prispevki za zgodovino slovenskega besedišča natresel tudi niz “imen govedjih”.¹⁷ Slednjim je tu in tam dodal vsebinske razlage, kakor na primer: “*Béleh*, gen. *Béleha*, bel vol. *Bélha*, bela krava. /.../ *Ščep*, *Ščepána* ima na glavi belo liso v podobi lune” (Erjavec 1875: 225). Dragocen pomočnik pri raziskovanju navdihov za starejša volovska imena je potem še eno delo s konca 19. stoletja, *Slovensko-nemški slovar* Maksa Pleteršnika. Z njegovo pomočjo sem na primer odkrila pomen enega dokaj pogostih lastnih imen istrskih volov, *Bakín*, razširjenega tako v slovenskem kot v hrvaškem delu Istre: *bák* – nemško *der Widder*, *der Leithammel* – je beseda, ki je v ogrskem delu nekdanje monarhije označevala ovna oziroma ovna vodnika (Pleteršnik 1894: 10)¹⁸ in je v volovsko ime spolzela najverjetneje zavoljo sorodne imenitosti rogov ali pa na podlagi vodilne vloge vola s tem imenom v vpregi.¹⁹ V 40. in 50. letih preteklega stoletja potem sledijo omembe posameznih imen volov v zapiskih nekaterih članov Terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja²⁰ – z raziskovanj na Dolenjskem, v slovenski Istri, na Goriškem, v Brdih, na Tolminskem in na Cerkljanskem – in nazadnje sta tu še niza imen domače živine (med njimi tudi volovskih) iz dveh koroških vasi, objavljena v etnoloških krajevnih monografijah Marije Makarovič *Strojna in Strojanci* iz leta 1982 in *Sele in Selani* iz leta 1994.

Nekaj okruškov iz slovenskega leposlovja pa poleg imen volovskih “glavnih junakov” prinaša tudi stavke, ki pisateljsko prenikavo razkrivajo vlogo in pomen volov

¹⁷ *Béleh/Bélha*, *Béluša*; *Cik/Cika*; *Hróvat*; *Plavec/Plávka*; *Píruh/Pírhana*; *Rjavec/Rjavka*; *Rúmely/Rúmenka*; *Sabin*; *Sivec/Sivka*; *Ščep/Ščepána*; *Tiger/Tigra* in še številna druga imena za krave v tolminskih hribih: *Bistrina*, *Blasa* (siva krava), *Bréza*, *Búrja*, *Búšina*, *Čada* /.../ *Sejálka* (maha z glavo kakor bi sejala), *Srna*, *Sovra*, *Vida* (Erjavec 1875: 225).

¹⁸ Na hrvaškem ozemlju (podatek je iz Istre) pa tudi na obmejnem slovenskem ozemlju (poleg podatka iz slovenske Istre naj bi – na podlagi ustne informacije – *bák* pomenil ovna tudi v Prekmurju).

¹⁹ Moj sogovornik Virgilio iz zaselka Cesari v Istri mi je svojega vola *Bakína* predstavil kot desnega vola; tistega, ki vodi v vpregi in kateremu najprej izreče delovne ukaze.

²⁰ Lastna imena goveje živine je zapisoval zlasti Boris Orel (in posamezni drugi člani Terenskih ekip, ki so poleg njega zbirali gradivo o kmečkem gospodarstvu).

v vsakdanjem življenju njihovih človeških sotrudnikov. Povsem stvarno na primer pripovedujejo o tem, kakšen je bil telesni izgled teh delovnih živali (na podlagi katerega so najpogosteje dobile lastno ime), kako so bile mirne in pametne, in o medsebojnem razmerju z otroki:

“*Miško* je bilo ime našemu zadnjemu sivemu volu, na katerega smo bili vsi pri hiši navezani: tehtal je več kot toni, bil je dober in razumen, neverjetno močan in blage narave, sivkasto-rumene, bele barve. /.../ '*Samo beseda mu manjka*,' je rekla včasih mama in vsi smo se strinjali z njo /.../ razumel je sam, gotovo dosti bolj kot mi otroci, ki smo ga včasih tudi jahali /.../ *Miško* je zrasel z nami, saj ga je na svet dala krava *Sivka*” (Paljk 2001: 161, 162).

Sporočajo tudi, da je bil lep par volov gospodarjev ponos, ki je sodil v spomin na družinskih fotografijah:

“/.../ '*bi ti slikal mene in moje vole, mojega Čarina in Bakína? Bi?* /.../ *Poglej kakšne roge imajo! Ko slonovi okli!*' /.../ Čarin je bil, kot že ime pove, bolj temen, Bakin pa srebrno sivkast. Šilvano je ponosno hodil okoli njiju ...” (Tomšič 1990: 153).

Posamezni odlomki pa so vznemirljivo mikavni za premišljanje o razmerju istenja animalnega in humanega. Takšnih je na primer nekaj stavkov morebitne pisateljske izmišljije (a morda vendarle odseva resničnosti),²¹ ki pripovedujejo o prenosu iz živalskega v človeško; ko imena volov postanejo imena otrok, v določenih telesnih značilnostih sorodnih volom:

“Peti otrok pa prvim štirim ni bil čisto nič podoben. /.../, je bil peti kratko nasajen in skoraj čisto sive barve. 'Kje je le Radmanca staknila tega jirsa?' se je čudila soseska. Sivega dečka se je oprijelo ime *Jirs*. /.../ Bil je rdečih las, črnkastih obrvi, obraza pa bledega in pegastega. Soseska se je spet čudila. 'Kje je Radmanca popadla tega šeka?' /.../ Bil je spet čisto samosvoj, rjavkast, velike glave pa močnih kosti. /.../ Ker je bil tak, mu je ostalo ime *Pram*” (Prežihov 1969: 93, 94).

Na podlagi vseh zgoraj navedenih virov ter v njih prebranih volovskih imen in tistih, zapisanih na mojih raziskovalnih poteh,²² sem potem izvedla številčno in vsebinsko analizo. V razčlenjevanje sem zajela 201 volovsko lastno ime. Število se morda ne zdi prav veliko, in vendar je dovolj relevantno. Ista imena in njihove izpeljanke so se namreč po vseh obiskanih regijah iz kraja v kraj samo ponavljala, ali pa so ustrezala že znanim primerkom iz drugih virov.

²¹ Pisatelj Prežihov Voranc ima svoje mesto med pripadniki slovenskega socialnega realizma oziroma verizma – stvarnega upodabljanja resničnosti.

²² Skupaj z mojimi transkribiranimi posnetki (neizpisana je še okoli četrtnina gradiva) sem v razčlenjevanje vključila tudi posnetke Boštjana Perovška. Slednji je leta 2005 med delovnimi potmi za Slovenski etnografski muzej – v Breginji, Divačo, Padno, Raven, v Briše nad Kamnikom, Krašče, Malo Ligojno, Mrzlo lužo, v Gorišnico, Gornje Slaveče, Strojno, Veliko Mislinjo, Ostrog in v Žuniče – na temelju najinega dogovora v vseh omenjenih krajih spraševal po volovskih imenih in delovnih velelnicah.

Številčna analiza 201 volovskega lastnega imena:

• imena na podlagi telesnih značilnosti (po barvi kože 105, po vzorcu kože 30, po rogovih 20)	155 ali 77,11 %
• imena na podlagi zemljepisnih sestavin	7 ali 3,48 %
• imena na podlagi človeških značajskih potez	6 ali 2,98 %
• človeška imena	3 ali 1,49 %
• ljubkovalna imena	10 ali 4,97 %
• imena od vsepovsod	19 ali 9,45 %

48

Številčna analiza je v bistvenem prinesla potrditev temeljnega spoznanja od drugod – na primer iz sorodnih nemških ali francoskih raziskav –, ki ga čas v valovih naplavlja že vse od skoraj tri in pol tisočletja starih zapisov volovskih lastnih imen na glinastih tablicah s Krete. Najštevilčnejša so pač imena na podlagi telesnih značilnosti (155 imen oziroma 77,11 odstotka) in med njimi tista po barvi (105 imen oziroma 52,24 odstotka). Tem sledijo imena od vsepovsod ali tista z nedognanim pomenom (19 imen oziroma 9,45 odstotka) in njim ljubkovalna imena (10 oziroma 4,97 odstotka); oboja so bila v rabi še le v zadnjih desetletjih delovnega tovarištva z voli. Nekaj je tudi imen na podlagi zemljepisnih sestavin ali krajevnega izvora živali (7 oziroma 3,48 odstotka), pojavijo se takšna na podlagi človeških značajskih potez (6 oziroma 2,98 odstotka) in v osamljenih primerih (3 oziroma 1,49 odstotka), a vendarle, so med zapisanimi tudi moška človeška imena.²³

Drugače povedna pa je razčlenitev najpogostejših volovskih lastnih imen po etnoloških območjih oziroma po vanje umeščenih regijah, katero je mogoče v določeni meri brati kot svojevrstno sporočilo o najbolj razširjenih govejih pasmah na Slovenskem (oziroma v posameznih regijah). Imeni *Sivc* in *Muri* ali *Moro* ter njune različice, ki se pojavljajo povsod in v največjem številu, tako omogočajo sklepanje, da so jih nosili še posebej “*montafonci*” – voli sive do temnorjave barve, živali ene od dveh tako imenovanih slovenskih tradicionalnih pasem goveda.²⁴ “*Eden je bil Sivc, nasleden Murč – pol si pa spet zamenjal,*” so se na primer spominjali na kmetiji *pri ta zgornjem Borišku* v Rodežu v Zasavju; v krajih, kjer so bili vsi voli “*od nekdeji sivci, montafonci*” (in nekateri med njimi tudi bolj temne živali te cenjene delovne pasme). Imeni *Lisko* in *Šek* z izpeljankami najpogosteje označujeta “*šekaste (lisaste) simentalce*”, drugo tako imenovano slovensko tradicionalno govejo pasmo.²⁵ In potem je tu še eno ime, ki

²³ Slednjih, človeških ženskih imen, je v pregledanih slovenskih virih in v lastnih zapiskih mogoče več prešteti pri kravah. “*Eni so dali ženska imena: Milka je bla krava*” ali pa Beba, Zora, Mica, Irma ipd. Drugače so (bila) lastna imena krav v dokajšnji meri le ženske različice volovskih imen. Npr.: Cik – Cika, Bavh – Bavha, Pirh – Pirha, Šek – Šeka, Rjave – Rjavka, Sivc – Sivka ipd.

²⁴ Gre za slovensko rjavo govedo (sivo do temnorjavo), ki je rezultat že sto in nekaj let trajajočega selekcijskega dela, od leta 1904, s plemenskimi živalmi, ki so prihajale v Slovenijo iz Švice in Avstrije ter so še danes znane med rejci pod imenom montafonsko govedo (Smerdel 2005: 349; prim. Čepon et al. 2002: 14–16).

²⁵ Lisasto govedo izhaja iz populacije švicarskega simentalke goveda, od druge polovice 19. stoletja dalje (Smerdel 2005: 349; prim. Čepon et al. 2002: 14–16).

prepoznavno sporoča pasmo, in sicer *Plavc* ali *Plavček*. Takšno ime so dajali živalim srebrnobelega ali rjavorumenega starokranjske pasme.²⁶

Najpogostejša volovska lastna imena	PANONSKO OBMOČJE (od 29 imen)	OSR. SLOV. OBMOČJE (od 38 imen)	SREDOZEMSKO OBMOČJE (od 87 imen)	ALPSKO OBMOČJE (od 47 imen)	
Sivc, Sivi, Sivček, Sivko	5	9	13		23
Muri, Murko, Muro, Murč, Moro	2	6	8	6	20
Lisk, Lisko, Lise	5	2	4	1	11
Plavc, Plavček	4	4	2		10
Jelen, Jalen		1	7	2	10
Šek, Šeki	3	2	1	3	8
Miško, Mišo, Miki	1	2	4	1	7
Rjavc, Rjavček		1	4		5
Jirs				7	7
Bavh				5	5
Boškarin			6		6
Gajardo			5		5

Zadnji dve dvojici v predstavljeni tabeli najpogostejših volovskih imen pa sta izrazito regionalno zamejeni: *Jirs* in *Bavh* sta doma zgolj na Koroškem, *Boškarin* in *Gajardo* v slovenski Istri (oziroma v Istri nasploh). In če imeni prvih dveh morebiti nista neobhodno povezani s kakšno govejo pasmo,²⁷ sta *Boškarin* in *Gajardo* nedvomno imeni, ki ju nosijo le beli, dolgorogi istrski voli.²⁸

A zdaj končno stopimo skozi vsebinsko razčlenitev volovskih lastnih imen in si oglejmo nekatere že dognane (ali najverjetnejše) razlage tistih med njimi, ki morda niso razumljiva na prvi pogled. Ko sem svoje sogovornice in sogovornike spraševala, kateri so bili njihovi prvi navdihi pri poimenovanju oziroma na podlagi česa so dali ime svojim živalskim pomočnikom, je bil njihov najpogostejši odgovor, da “*po barvi in po značilnostih*”. Katarina Mihorjeva iz Predgrada v Beli krajini mi je na primer razložila: “*Po barvi. Če je bil siv, je bil Sivi; če je bil črn, je bil Čáde; če je bil rumen, je bil Rúmen. Eni so še dali tako imena, ko divje živali – srne. Mi smo imeli enega vola Srne. Prav lep je bil, svetlo siv, pa okrog oči je imel črno; rogove lepe je imel.*” In Karlo Kasárnov iz Skadanščine v Brkinih mi je povedal, da je ime “*odvisno od dlake. Je klicala njegova dlaka in povečini se je po tisti dlaki tudi ga začelo klicat – se mu je dalo ime*”. Pri zadnjih lastnikih delovnih volov pogosto ljubkovalno ime *Miško* pa so na primer – kakor se zdi²⁹ – živali dobivale ne glede na svoj izgled: “*Ponavad je bil kar Miško eden za drugim,*” se je spominjal Valentin Tinčkov s Koprivnika.

Imena na podlagi telesnih značilnosti, najprej tista najpogostejša po barvi, so bila tako na Slovenskem naslednja:

²⁶ Tako kakor drugim križanim oblikam svetlih pasem v Vzhodnih Alpah je bilo tudi starokranjski pasmi osnova tako imenovano noriško govedo (Smerdel 2005: 348; prim. Novak 1970: 378).

²⁷ Kakor so mi povedali na dveh koroških kmetijah, *Jezernik* na Libeliški gori in *Šašel* v Spodnjem Razboru, so ime *Jirs* dajali rumenkasto rjavkastim, svetlim volom. V tistih krajih je bila doma “*marijadvorska* (pasma); *ti so bili pšenične barve*”.

²⁸ Živali teh podolskih goved veljajo za avtohtono istrsko pasmo, ki pripada skupini evropskih primitivnih primigenih goved in je osteološko zelo blizu izhodiščni fosilni vrsti *Bos primigenius* (Brajković 1999: 10).

²⁹ V sredozemskem območju, v Brkinih, kjer je prevladovala pasma sivorjavih “*montafoncev*”, je namreč *Miško* “*bol sivega vola pomenil*”; v alpskem območju, na Koprivniku, pa so bili *Miškoti* voli cika-stega goveda.

1. Sivi voli so dobivali imena: *Sivec, Sívc, Sívi, Sívko, Sívček; Pláj, Pléj* (le na Koroškem; morda iz nem. *Blei* – svinec, svinčeno siv); *Kulambún* (morda iz it. *colombino* – golob, golobje siv). Svetle, belkasto rumenkaste vole so imenovali: *Plávc, Plávček* (tako kakor je svetlolaska plavolaska);³⁰ *Rmán* (morda po rmanu, belkasto cvetoči rastlini *Achillea millefolium*); *Béleh, Béli, Bélko; Rúmen, Rúmelj; Kajarín* (morda iz *kanarin*, po rumenem ptičjem pevcu kanarčku); *Bávh, Bávšej, Bóuh* (v koroškem narečju ime belkastega vola; SSKJ 1970: 107). Temni, sivorjavi ali črnosivi voli so nosili imena: *Múri, Múrc, Múrko, Móro, Moráč* (iz Maver,³¹ človek temne, črne polti);³² *Čádk, Čáde, Čádn, Čarín* (“ime enega sajasto črnega vola”; Pleteršnik 1894: 92); *Temúl* (morda iz temen). Rdečkastorjavkaste vole so poimenovali: *Rós, Róšo, Rusín* (rjavordeč, “rus vol”; Pleteršnik 1895: 445);³³ *Rozín, Nagelj; Pírh, Píruh* (“en rdečkast ali temno rdeče rjav vol”; Pleteršnik 1895: 39); *Jírs, Hírs, Írs, Írsi* (v koroškem narečju rdečkastorjav vol; SSKJ 1975: 72). In potem so tu še rjavi voli, z imeni: *Rjávvc, Rjávček; Vídran* (morda barve vidrinega kožuha);³⁴ *Prám, Prámi* (“konj rjave barve”; SSKJ 1979: 956).
2. Sledijo imena po vzorcu kože; po lisah, progah in podobnih značilnostih: *Lísc, Lísk, Lísko, Líse; Šék, Šéko, Šéki, Šéji, Švéjvc; Cík* (“po hrbtu bel vol”; Pleteršnik 1894: 83);³⁵ *Ščép* (“ima na glavi belo liso v podobi lune”; Erjavec 1875: 225); *Tíger* (morda progast kakor tiger, morda močen kakor tiger; v Istri sem na primer zapisala besede: “*pravi mládič, pravi tígar*”); *Grdelín* (morda lisast kakor ptičji pevec lišček, kateremu v sredozemskem območju pravijo *grdelin*); *Pêran* (v Beli krajini, v Predgradu zapisano ime je pojasnila različica z otoka Paga: *Pêronja* – “šarast”, lisast vol).
3. In še imena po rogovih; na podlagi njihove oblike ali velikosti oziroma izjemnosti: *Rogína, Regín, Ragín; Jálen, Jêlen* (“je bil prov bel in s tistimi velikimi rogovi; če je bil bel, je bil Jêlen”, so mi povedali v Brkinih in na Krasu); *Sabín* (morda s sabljastimi rogovi); *Kabrjól* (morda iz it. *capra* – koza, z rogovi kot koza); *Kapín* (na Pivki vol, ki je imel “*naprêj roge*”; “kapast vol; tak vol ali krava, ki ima roge iz početka nekaj nizdolu obrnjene, a potlej zopet k višku zasuknjene”; Pleteršnik 1894: 386, 387);³⁶ *Bakín* (gl. razlago na str. 46).

³⁰ Sorodno francosko volovsko ime je na primer *Blondin* (Morin 1986: 330).

³¹ V srednjem veku so prebivalci Pirenejskega polotoka imenovali Mavri Arabce in arabizirane Berbere; špansko *Moros* (Javornik 1998: 2513).

³² Sorodno francosko volovsko ime je na primer *Mouret* (Morin 1986: 331).

³³ Sorodno je francosko ime *Roussel, Rouseto* (Brissaud 1967: 7, 8).

³⁴ Obstaja pa tudi druga možnost, in sicer, da gre za ime po rogovih. *Vidra* je namreč kozje lastno ime iz Erjavčeve “potne torbe” (Pleteršnik 1895: 768).

³⁵ Ime je zapisano že v Erjavčevi “potni torbi” (1875: 225), Pleteršnik (1894: 83) ga umešča v Poljansko dolino oziroma na Gorenjsko. Gre za ime volov avtohtone slovenske pasme cikastega goveda, nastale iz avtohtonega enobarvnega bohinjskega goveda, oplemenjenega s pincgavsko pasmo (Smerdel 2005: 349; prim. Čepon et al. 2002: 14–16).

³⁶ Francoski imenski sorodnik je morda na primer *Courbet* (Brissaud 1967: 7, 8).

Volovskim lastnim imenom na podlagi treh temeljnih telesnih značilnosti – barve kože, vzorca kože in rogov – pa je mogoče iskati navdih tudi v nekaterih drugih sestavinah in jih (povečini že zgoraj navedena) nadalje členiti takole:

- po človeških telesnih značilnostih: *Múri, Múřč, Múřko, Móro, Morác* (temen kakor Maver); *Bájs* (debeluh, debelinko);
- po drugih živalih glede na telesnost: *Kulambín, Kajarín, Vidran, Srne* (po barvi goloba, kanarčka, vidre, srne); *Tíger, Grdelín* (po tigrovih progah in liščkovih lisah); *Jelen, Kapín, Kabrjól, Bakín, Srne* (po jelenovih, kozjih, ovnovih, srnjakovih rogovih);
- po rastlinah glede na zunanji izgled: *Nágelj* (rdeč kakor nagelj), *Brínč* (morda bodeč kot brin), *Rmán, Rozín, Salvín* (morda po srebrnosivih, belkastih listih divjega žajblja – it. *sálvia*);
- po drugih sestavinah iz narave: *Pláj, Pléj* (po svincu; gl. razlago na str. 50), *Ščép* (po luninem krajcu; gl. razlago na str. 46), *Boškarín* (najverjetneje po gozdu, iz it. *bosco* – gozd, v katerem so bili pogosto na paši istrski voli);
- po sestavinah iz domačega okolja: *Čádk, Čáde* (po sajah; gl. razlago na str. 50);
- in po sestavinah praznikov: *Pírř, Pírřuh* (po rdečih velikonočnih pirřih ali pisanicah).

Sledijo pa še tista volovska lastna imena, ki vsebinsko večinoma v ničemer ne odsevajo zunanje podobe poimenovanih živali:

- imena po zemljepisnih sestavinah: *Čič, Hórvat* (po regionalnem izvoru, vol iz Čičarije ali iz Hrvaške), *Napoli, Palermo* (imena istrskih volov po italijanskih mestih);
- ljubkovalna imena: *Miško, Mišo, Miki* (pogosto ime konja, tudi medveda, vendar pri volih najverjetneje v ekspresivnem pomenu: deček, fantek; SSKJ 1975: 794), *Mándl* (najverjetneje iz nem. – možic, možiček);
- človeška moška imena: *Boltežar, Miha* (“*Zdej pa gresta Janez pa Miha,*” so se na primer šalili na Gorjušah na račun gospodarja in njegovega vola z moškim imenom; delovna tovariša so tako nezavedno ali pa morda zavestno enačili);
- imena po človeških značajskih značilnostih: *Gajárdo* (najverjetneje iz it. *gáio* – veder, vesel), *Edel* (najverjetneje iz nem. – plemenit, zlahnten);
- in nazadnje še (pomensko nedognana) imena od vsepovsod: *Folk, Bižo, Vaudi, Bendi, Souri, Olina, Curi, Romi, Zomp, Boc, Budel* ...

Pričevanja o tem, kdaj natanko so delovni voli dobili svoje lastno ime, niso povsem ubrana. Ponekod so pripovedovali, da prav takoj – že kot telički –; in spet drugod, da šele kot junčki, izbrani za delo.³⁷ Celó v isti hiši, na koroški domačiji *Jezerník*, sta gospodar in gospodinja o tem pripovedovala drugače. Po njenem spominu je vol dobil ime, “*ko je na svet prišel; so že rekli: ták ti bo ime*”. In po njegovem so dobili imena, “*ko si jih začel účit; al pa že prej, ko si začel past*”. Slednje se zdi bolj verjetno, saj so izbranega junčka,

³⁷ Bodočega delovnega vola so v krajih, koder so jih izbirali izmed domačih telet (in ne kupovali), izbrali glede na potomstvo (“*od prejšnjih*” oziroma “*po kravi*”), glede na njegovo obnašanje in na telesni ustroj. Junce so povečini skopili čim prej – pri sedmih, osmih, do desetih tednih (Smerdel 2007: 146).

ki pozneje morda "ni ustrezal, da ni hotel pëljat, da je bil divji", namenili naprej za zakol (za kar ni neobhodno potreboval imena). Če pa se je "prilagodil, da ni bil plašen, da je bil dober za pëljat, za vleko, potem je ostal pri hiši" in postal "domač – kakor hišni človek" (Smerdel 2005: 363).

Vsi hišni "ljudje" pa potrebujejo svoja lastna imena – mar ne? In tista, ki so jih dobivali delovni voli, so bila neobhodna za medsebojno sporazumevanje in ubrano delovno tovarištvo. "To smo krstili ga tako, da ima vou ime; če ne nisi mogu ne ánka ga vabit (vodit, gonit); je rabu ime ...," se je o tem slikovito in stvarno izrazil nekdanji volar Emil iz Topolovca v slovenski Istri. Medsebojno prepoznavanje je bilo pač predpogoj za usklajeno skupno delo. Ljudje so morali najprej poznati in z imenom individualizirati žival, od katere so potem z ukazi terjali določena dejanja. In vol se je odzval, ko je slišal svoje ime; ker je vedel, da je ukaz namenjen prav njemu. "O, je zastópu glih ku fant," sem o tem zapisala na Krasu; in na Pivki: "Živina je točno slišala na svoje ime. Voli so poznali točno na imena ..." (Smerdel 2005: 366).

Poimenovanje delovnih volov je moralo biti v preteklosti v posameznih evropskih kmečkih okoljih hudo pomembna naloga, ki je označevala pripadnost domačiji. O tem na primer mikavno priča pesnitev o oskrbniku Helmbrechtu, *Meier Helmbrecht*, iz zakladnice nemškega ustnega slovstva. V pesmi oče Helmbrecht omenjeno nalogo dodeli dolgo odsotnemu sinu in slednji z njeno izpolnitvijo dokaže obujene vezi z domom (Bausinger 1971: 170). In kdo je "krščeval" domače živalske delovne tovariše v vaseh na mojih poteh? Najpogosteje sem slišala, da gospodar kmetije, čigar ponos so bili ponavadi lepi in poslušni voli; ali pa tisti, ki je z njimi največ delal (povečini ponovno gospodar). "Navadno je oče dal ime – al pa gospodinja; al pa že tud kak pastir, da so upoštevati, če je pastir reku," so se na primer spominjali na koroški kmetiji *Jezerník*. V Zasavju, pri ta zgornjem *Borišk* so mi stvarno povedali, da je junčku dal ime ponavadi oče, "pa otroci tud; kir je bil u glavnem u štali". In prav življenjsko se je tega spominjal tudi Emil iz istrskega Topolovca: "Vedno smo živeli u velikih družinah in so dali vsi skupaj; eden je réku – ta, ki je navadno délou ž njimi – in je dal zdej ime."

A če so na primer pred okoli tremi tisočletji in pol, na Kreti, voli iz palače v Knososu dobili svoje ime zavoljo izogibanja morebitni prevari; in je bilo mogoče na podlagi posameznih nemških arhivskih virov iz preteklih stoletij sklepati, da je bilo njihovo poimenovanje v nekaterih okoljih družbeno pogojeno in potrebno zavoljo razločevanja posameznih živali v velikih čredah – odsevajo spoznanja, kakršna je bilo mogoče oblikovati na podlagi slovenskega gradiva, drugačno vzročnost. Dajanje lastnih imen volovskim tovarišem je bilo na Slovenskem zlasti jasen odraz delovnih potreb po njihovi individualizaciji.³⁸ Tako pri poimenovanju kakor pri sporazumevanju z voli družbeni kontekst pač ni bil temeljnega pomena: najsi je šlo za majhne, ubožne kmetije najsi za velike in premožne, povsod so svojim delovnim živalim dajali lastna imena. In naj so jih pri delu vodili otroci (kakor na večini slovenskih kmetij) ali hlapci (kakor na primer na velikih koroških kmetijah), eni in drugi so jih usmerjali z naučenimi, v njihovih okoljih ukoreninjenimi delovnimi velelnicami oziroma ukazi.

³⁸ Sorodne ugotovitve je mogoče prebrati tudi v uporabljenem francoskem slovstvu.

A preden se potopimo vanje, se velja ustaviti še pri eni sestavini volovskih lastnih imen – pri njihovi zvočnosti. O njej sem premišljala še posebej ob soočanju volovskih imen, zapisanih v slovenskih krajih, z onimi s sosednjega hrvaškega ozemlja, z dalmatinskega otoka Paga. Paška imena so slovenskim povsem sorodna v tem, da je bila tudi zanje v največji meri navdih volovska telesnost – barva kože, njen morebitni vzorec ali rogovi –, telesnost drugih živali in nekatere druge sestavine tamkajšnjega naravnega ali kulturnega okolja.

Primerjalna začimba – volovska imena z dalmatinskega otoka Paga: ³⁹

Rísonja – “žučkast i sa crticama” / rumenkast in s črtami (kakor ris);
Ljubota – “žut, sa bilom glavom” / rumen, z belo glavo;
Drágonja – žut / rumen;
Pêronja – šarast / lisast;
Vránota – crn / črn (kakor vran);
Krívota, Krílonja – “crn, sa bilim krpama” / črn, z belimi lisami (krili);
Zékonja – “zekast, sivi” / siv kakor zajec;
Jélota – “rozi (rogovi) u zrak, ka jelen” / z rogovi kakor jelen;
M්රkոnja – “škuri, a lice čadžavo (crno)” / temen, s sajasto črnim obrazom;
Žútonja – žut / rumen;
Úglješa i Gáleša – “oba crna, ka gávrana” / oba črna kot gavrana, krokarja – in z belo glavo (imeni para volov kmeta iz sosednje Poveljane).

Ob glasnem prebiranju prvih in drugih pa je mogoče zaslišati ritem zlogov in zaznati razlike v naglaševanju. Večina slovenskih volovskih lastnih imen je namreč enozložna – kakor na primer: *Sívc, Lísc, Múrč, Šék* ipd., ali pa dvozložna – enkrat z naglasom na prvem zlogu, kakor na primer: *Plávček, Múrko, Béleh, Jálen* ipd., drugikrat z naglasom na drugem zlogu, kakor na primer: *Sabín, Kapín, Salvín, Bakín* ipd. Naglas na drugem oziroma na končnem zlogu se pojavi zlasti pri imenih iz sredozemskega kulturnega območja, iz katerega prihajajo tudi edina slovenska trizložna volovska imena, kakršna so na primer: *Boškarín, Grdelín, Kabrjól* ipd. Hrvaška imena z otoka Paga pa so vsa trizložna in vsa z naglasom na prvem zlogu: *Rísonja, Zékonja, Ljubota, Krívota* ipd.⁴⁰ In ob takšnem prebiranju se je vznemirljivo spominjati najverjetneje prvih zapisanih volovskih imen – na primer *Po-da-ko, Ke-ra-no* ipd. – v zlogovni pisavi, na glinastih ploščicah s Krete ...

A tisto, kar je pomembno v procesu razkrivanja glasovnega sporazumevanja človeka z delovnimi voli, je spoznanje o zlijanju volovskih imen in tem živalim namenjenih delovnih velelnic oziroma ukazov v ritmično, zvočno ubrano “melodijo”.

³⁹ V vasi Smokvica, kjer so bila imena zapisana, so vole uporabljali samo za oranje (tja do zadnje četrtine preteklega stoletja). Krav večinoma niso imeli, saj je tam še danes temeljna živinorejska panoga ovčereja. Imena sta pripovedovala in jih pojasnjevala gospodinja Mare in gospodar Mate Negulić, roj. 1926, kmet/ribič-delavec/solinar-ovčar; Smokvica b.b., otok Pag, zapis IS, 2008.

⁴⁰ Za jezikoslovca bi bilo nedvomno vznemirljivo tudi nadaljnje premišljanje, analiziranje in primerjanje značilnih končnih imenskih zlogov v obeh jezikovnih okoljih.

“Melodije” sporazumevanja z voli: glas delovnih velelnic, zvok biča

“Melodije” delovnega sporazumevanja z voli so ponekod daljše, drugod krajše ritmične kompozicije zdaj rastočih zdaj padajočih, odsekanih ali razpotegnjenih glasov delovnih velelnic in ustrezno naglašanih volovskih imen ter le tu in tam tudi tleskajočih, pokajočih zvokov biča. “Ští Bakín, ští Boškarín!” na primer zazveni v Istri pri usmerjanju volovskega para na desno, k sebi (med tem ko jima nad glavama tleska bič); in potem kot opozarjanje vodilne desne živali: “Bááák! Bakúú!” Pri tem gre za intonacijo, gre za ritem – torej za dve izrazito glasbeni kategoriji (Cvetko 1990: 61). Gre torej za svojstveno “glasbo sporazumevanja”: za ritmično melodijo besed in – v primeru pokanja z bičem – “pomenskih” zvokov.

54

O tem posebnem jeziku sporazumevanja z delovno živino, z voli, v slovenskem etnološkem slovstvu skorajda ni bilo mogoče najti povedne vrstice. Izjema je besedilo o poljedelstvu in živinoreji v zamejski vasi Gornji Senik, v katero je Marija Kozar - Mukič (1978: 53) zapisala delovne velelnice, kakršne so v Porabju uporabljali pri oranju in drugem delu s kravami. Drugače se da tudi v tem primeru – tako kakor pri volovskih lastnih imenih – tu in tam prebrati kako zrno v leposlovju. Na primer v kmečki povesti *Domačija ob Temenici* pripovednika Ivana Zorca, v kateri dolenski kmečki gospodar Nace veli ustaviti vole z ukazom: “Bohó ... bohó!” (Zorec 1929: 38). Ali pa na primer v avtobiografski povesti Alojza Rebule *Klic v Sredozemlje*, ko kraški ded Mohor “postane, da počaka junca in da po nepotrebnem počí z bičem nad njima: 'Hovt!’” (Rebula 1957: 35). Zgovoren vir so prav tako lahko pesmi, ki so jih peli volom med oranjem; saj se v njih, poleg imen živali, ponavadi pojavi vsaj ena ali več delovnih velelnic (gl. naslednje poglavje). Nekaj ukazov, s katerimi so usmerjali vole, so ob izteku 40. let in v 50. letih preteklega stoletja zapisali tudi posamezni člani Terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja: na Dolenjskem, Cerkljanskem, Goriškem in v slovenski Istri. Vse druge delovne velelnice, ki jih danes hrani muzejski arhiv, pa so se nabrale na mojih terenskih poteh.

Kadar so jih moje sogovornice in sogovorniki izgovarjali, in ko sem jih pozneje, že zapisane, prebirala, se mi je to izrazje – s katerim je človek usmerjal gibanje in obnašanje svojih živalski delovnih pomočnikov ter se z njimi zagotovo učinkovito sporazumeval – slišalo kakor nek poseben “jezik ne-besed”. Jezik vzklikov in medmetov z natanko določenim pomenom, povsem razumljiv volom in njihovim vodnikom, volarjem, a vsem drugim nerazumljiv. Pa vendar gre pri tem za “še stare indoevropske in praslovanske medmete”, ki so se terminologizirali v veledenice, za nekaj “medmetiziranih, a še izluščljivih besednih zvez in oblik”, za nekaj “zanesljivo izposojenih, saj jih najdemo v več jezikih, in jih moramo prišteti k kulturnim besedam”, in za manjši del “takšnih velelnic, ki bi lahko nastale v vsakem jeziku posebej” (Šivic - Dular 1984/85: 147). Navedena spoznanja je prinesla jezikoslovna študija dialektologinje Alenke Šivic - Dular,⁴¹ ki je v

⁴¹ Šivic-Dularjeva je gradivo delovnih velelnic, ki se nanašajo na konje in na vole oziroma govedo, pridobila iz različnih slovenskih ter posameznih črnogorskih in srbskih krajev, kjer so jih zanjo zbrali posamezni kolegi in kolegice. O njem je menila, da “ni popolno niti za slovenščino.” (Šivic - Dular 1984/85: 148) in vendar je, kakor kaže, omogočilo poučna dognanja.

več primerih pojasnila izvor navideznih “ne-besed” v sporazumevanju z voli. Pred njo so omenjeno izrazje v določeni meri upoštevala nekatera večja slovarska dela⁴² in še en jezikoslovec, slavist in slovenist Jože Toporišič, v svojih delih *Slovenski knjižni jezik* iz leta 1970 in *Slovenska slovnica* iz leta 1976 (Šivic - Dular 1984/85: 147).

In zdaj si oglejmo zbirko slovenskih delovnih velelnic za vole, za govedo, ki je nastala na podlagi vseh omenjenih virov in skopega slovstva. Razčlenjena je po etnoloških območjih in po pomenskih skupinah: po velelnicah za začetek gibanja, za usmerjanje naprej ali za priganjanje k hitrejšemu gibanju; po velelnicah za prenehanje gibanja, za ustavit; po velelnicah za smer gibanja na levo, na desno in ritensko, nazaj.

Panonsko območje (Porabje, Kozjansko, Posavje, Bela krajina)

naprej: ne / gyo (Porabje); ija / hajd / ajd, di (Kozjansko, Posavje); hajde / ajde / ajmo (Bela krajina)

ustavi: oha (Porabje); woha / woha / woha / woha / štik (Kozjansko, Posavje); woga / eee, ega (Bela krajina)

levo: hajs / hajst / hop (Porabje); ajs / ajs / ajs / ajs (Kozjansko, Posavje); štis / štis (Bela krajina)

desno: ča / higča (Porabje); stija / stija / stija / stija (Kozjansko, Posavje); ča (Bela krajina)

nazaj: hejk / curik / crukšte (Porabje); štu / šti nazaj / štik (Kozjansko, Posavje); štu (Bela krajina)

Osrednjeslovensko območje (Dolenjska, Notranjska, Zasavje, Posavje)

naprej: ale, gremo / ajdi, djo naprej (Posavje); dijo / dija (Zasavje); dir (Krašče); hej / dijo / djo (Dolenjska)

ustavi: bohou / bohou (Posavje, Zasavje); oha / boha / boho / eeej (Dolenjska)

levo: ajs (Posavje); hole k seb / bistahar (Zasavje); ajs / lei seb / lese brn (Dolenjska)

desno: stija (Posavje); od sebe / hout (Zasavje); stije / stija / ca be / ce be brn / tihot (Dolenjska, Notranjska)

nazaj: šti nazaj / šti se (Posavje, Zasavje); cruk

Sredozemsko območje (Pivka, Brkini, slovenska Istra, Kras, Brda, Tolminsko)

naprej: ajdi, bejžmo naprej / ala, gremo / hija (Pivka); naprej, hija (Goriško); dijo, pejmo / ala naprej, gremo (Kras); je, naprej / ala, dajmo (slovenska Istra); ala (Brkini); ejla / alo, gremo (Breginj); je / hej / gej / hi / hijo (slovenska Istra, Tolminsko)

⁴² Šivic-Dularjeva kot tako delo omenja še posebej *Slovensko-nemški slovar* Maksa Pleteršnika.

ustavi: uoha / uooo / ve / vaha (Pivka); uo (Goriško); uoha / uoha (Kras); uohá (Brkini); voga / uga, uuu (slovenska Istra); vo / vooga / oha / uoha (slovenska Istra, Tolminsko)

levo: le sebi / les k sebi / le seb / dej k sebi (Pivka); les k sebi (Goriško); k sebi / bejši k sebe (Kras); lejs (Brkini); ča / ca / čo (slovenska Istra); bistagor / bistegor (Tolminsko)

desno: gout / hout (Pivka); hout / hout (Goriško, Brkini); hout / bejši čo (Kras); les sebe / ští sebi na (slovenska Istra); jes / vot sebe / od sebe / gout (slovenska Istra, Tolminsko)

nazaj: curik (Pivka, Jurišče); hejš nazaj (Goriško); štuc nazaj (Kras); ští / ští (Tolminsko)

Alpsko območje (Gorenjska, Koroška, Štajerska)

naprej: ji / ji (Koprivnik, Gorjuše); hej / hejc / hejs (Koroška); dija (Vel. Mislinja)

ustavi: jee / jee (Koprivnik, Gorjuše); uoo (Koroška)

levo: tibo / tibo (Koprivnik, Gorjuše); hap okou / hop okolo (Koroška)

desno: bistahar / bistahar (Koprivnik, Gorjuše); štije / ští okou / štija okolo (Koroška)

nazaj: cruk / cruk (Koprivnik, Gorjuše); ští zod / ští zad (Koroška)

V pričujočem besedilu se ne zdi prav smiselno ponavljati vseh jezikoslovnih izvajanj o delovnih velelnicah za živino. V bistvenem pa vendarle kaže povzeti vsaj nekaj obstoječih razlag o izvoru nekaterih temeljnih ukazov.

Med tistimi za začetek gibanja, za usmerjanje naprej, se v vseh štirih slovenskih etnoloških območjih pojavljajo velelnice *di*, *dije*, *dija*, *dijo* in *i*, *ji*, *hi*, *hija*, ki so drugače v rabi tudi pri sporazumevanju s konji. Večina jih počiva na medmetih *gi*, *hi*, *i* (tu gre morda za pramedmet *i* z mehkonebniško protezo), podaljšanih s členico *-ja/-jo/-j*, ki jo srečamo tudi v drugih jezikih. Pri ukazu *di*, *dijo*, *dije* pa ni nemogoče, da gre za stari velelnik *idí* glagola *iti*, ki se je naslonil na druge medmete (Šivic - Dular 1984/85: 148). Druge, skoraj povsod razen v alpskem območju pogoste velelnice *hajde*, *hajd*, *ajdi*, *ajd*, štejejo etimološki slovarji za izposojenke iz turščine ali tatarščine. In tretje, prav tako po vseh območjih razširjene velelnice *hej*, *hejs*, *hejc*, morda izvirajo iz madžarskih ukazov za priganjanje živine (*haisz*, *hoisz*, *heisz*, *hisra*); kar pa ni nujno, saj so lahko nastale tudi iz spodbujajočega klica *hej*, *haj* (z dodanim s-jem oziroma c-jem), ki je v slovanskih jezikih (a tudi izven njih)⁴³ zelo pogost (Šivic - Dular 1984/85: 149).

Sledijo velelnice za prenehanje gibanja, za ustavljanje, bolj ali manj enake v vseh štirih slovenskih etnoloških območjih, za katere razen omembe rabe takšne ali drugačne oblike, v tem ali onem kraju, ne obstaja kakšna poučna razlaga. Morda velja navesti le soroden kašubski *ho ha*, klic za ustavljanje (ne)zaprženega goveda (Šivic - Dular 1984/85: 149).

⁴³ Na primer angleški *hey* (Fenton 1970: 181) in “*hee*, *hi* ali *hey*”, ukaz, s kakršnim v Tuniziji poganjajo vole, da stopijo hitreje (Anderson 2007: 252).

“Uohá Miško!” ukazuje gospodinja kmetije pri *Kasarnovih* domačemu volu, naj ne stopa naprej, da bo lahko gospodar izpregel plug po končanem izoravanju krompirja na njivi, nedaleč od vasi Skadanščina v Brkinih (foto: D. Smerdel, 2007).

Z jezikoslovnega vidika so potem najbolj zanimive velelnice, s katerimi so spreminjali smer gibanja živali, “saj se prav v njih skrivajo ugotovljive besedne oblike in zveze” (Šivic - Dular 1984/85: 149). Na Slovenskem je bilo potrebno vole usmerjati tako na levo kakor na desno. Z njimi so namreč vlekli, vozili in orali – slednje na dva poglavitna načina: *na kraje* ali na *sloge*, *ogone* (z enojnim plugom, katerim so eno leto *razméтали* in drugo *skladali*), in *na ploh* ali na *ravno* (vzporedno oranje z *ralom* in z dvojnim plugom) (Smerdel 2008: 58, 59). Za usmerjanje volov na levo je bil v dveh slovenskih etnoloških območjih, v panonskem in v osrednjeslovenskem, najbolj razširjen ukaz *ajs*, sam ali v besednih zvezah, na primer *ajs k sebi*. V tem primeru naj bi šlo za tvorbo iz medmeta *aè* enakega pomena (Šivic - Dular 1984/85: 149). O izvoru navedene velelnice pa je vznemirljivo premišljati ob starem imenu za levega vola v Piemontu – *Eist* (Pictet 1802: 6(370, 371)). V osrednjeslovenskem, v sredozemskem in v alpskem območju se tu in tam tudi za vole pojavijo ukazi *bistahar*, *bistahor*, *bistegor*, drugače v rabi pri usmerjanju konj na levo. Vse glasovne različice izvirajo iz nemško bavarskega *wiste her*, *wist* – levo (Šivic - Dular 1984/85: 149). A v poključkih vaseh Koprivnik in Gorjuše so ukaz *bíshar* uporabljali za usmerjanje volov na desno (na levo pa so jim veleli s prav tako konjem namenjenim “desnim” ukazom *tíbo*). V osrednjeslovenskem in še posebej v sredozemskem območju pa so kot velelnice pri usmerjanju na levo najpogosteje uporabljali številne različice besedne zveze z dajalnikom povratnega zaimka: *le sebi*, *les k sebi*, *k sebi*, *bejži k sebe* ipd., in te zlasti nazorno sporočajo položaj goniča (vodnika volov, volarja), ki je hodil ob levem volu. Vendar ne povsod, čeprav

na večini slovenskega ozemlja. V slovenski Istri, koder so volarji hodili na desni strani, ob desnem volu, so velelnice *ca, ça, čo*⁴⁴ – s katerimi so na primer v Porabju in v Beli krajini usmerjali vole na desno – pomenile premik “od sebe”, na levo.

Najbolj razprostranjen ukaz pri usmerjanju volov na desno pa je kot kaže v vseh štirih slovenskih etnoloških območjih *stíja*, z glasovnimi različicami *stije, štíja, štíje* ipd. Pri njem je morda mogoče izhajati iz medmeta *stí, ští* (in členka *-ja/-jo*), ki velja za stari medmet. In ta naj bi bil zlasti v povsod rabljenih velelnicah za ritensko premikanje – *ští, ští nazaj, ští zad* ipd. – povezan z glagolom *štíkati/štíkniti* (ter s sorodnimi glagoli v nekaterih drugih slovanskih jezikih, ki pomenijo kolcati se) (Šivic - Dular 1984/85: 150, 151). Ob tem ni nemogoče sklepati, da je ta pomen povezan s telesnim dejanjem, z vzporednim dotikanjem vprežene živali s šibo, z ročajem biča ali z dreganjem vola z ostenom – “palico se železnim šilom na konci, s katerim se tu ter tam zbadajo in poganjajo voli” (Erjavec 1880: 164). Prav to pa so najverjetneje počeli tudi pri usmerjanju odročne živali na desno, stran od sebe. A tu je še ena, zlasti v sredozemskem območju razširjena velelnica, in sicer *hot/ hout* oziroma *gout*; ponovno ukaz, ki so ga povečini uporabljali konjarji in je izposojen iz nemško bavarskega *hott* – desno (Šivic - Dular 1984/85: 150).

58

Na koncu pa prihajajo velelnice za usmerjanje nazaj, za ritensko premikanje. Poleg že omenjenih *ští, ští nazaj, ští zad* ipd. je skoraj po vseh slovenskih etnoloških območjih mogoče dokaj pogosto slišati zlasti ukaz *curik* ali *cruk*, ki je prav tako spolzel od konjarjev h volarjem (kar se je dogajalo še posebej v krajih, koder so vole, poleg konj, pogosto uporabljali za gozdno delo). In tudi v tem primeru gre za nemško izposojenko, za besedo *zurück* – nazaj (Šivic - Dular 1984/85: 151).

A zdaj vrnimo delovne velelnice tja, od koder smo jih vzeli – v vsakdanje življenje. V njem so bili namreč poleg vseh navedenih temeljnih ukazov po potrebi v rabi še drugi: na primer za počasno stopanje, za kar so na Kozjanskem veleli “*Počása!*” ter v hribih nad Sevnico in okrog Kuma “*Bohóu!*” (kakor drugače pri zaustavljanju) – z jasno namembnostjo, da so lahko pazili, “*da se niso oplazi* (nezorani kosi zemlje) *délat*”. Za stopanje navzgor ali za obračanje so na primer na strmih koroških njivah velelnicam za usmerjanje na levo ali na desno dodajali še posamezne besede z ustreznim pomenom: kadar je šel vol prenizko, “*da je pod brazdo šel, da je plug ven vrglo*”, so mu rekli “*Hap gor!*”; in ko so prišli na *ozare* na levi ali desni konec njive, kjer so obračali, so veleli “*Hap okólo (okóu!)*” – kadar so morali obrniti levo navzgor in “*Ští okóu!*” – za desno navzgor. Ali pa na primer, če je vol stopil na vprežno verigo, *štrángo*, ali čez njo in prek vprežnega droga, *timóna*, so mu v vaseh nad Kopro in slovenski Istri rekli: “*Stópi, prestópi.*” Na Krasu pa so stopili k njemu ter mu takole prigovarjali, naj dvigne nogo (da so lahko umaknili *štrángo*): “*Déj, ópi, ópi Sivko, ópi Sivko; ma tu je kúker človek ...*” Tem živalim so dajali takšne ukaze, “*take komande, kúker bi dali tudi človeku*”. “*Je žvád to čútlá. Tísti, ki je z njo lepše delal, ga je bolj ubogala,*” so se povsod zavedali

⁴⁴ Šivic-Dularjeva (1984/85: 150) o velelnici *čuò* (oziroma *ca, ça, čo*) pravi, da etimološko ni jasna, iz arealnih razlogov pa je morda romanska. Ob tem se velja ponovno spomniti sporazumevanja z delovnimi voli v Piemontu, kjer je orač desnega vola klical in usmerjal z imenom *Già*. Imenu je spredaj dodajal velelnico *stí* (*Stí Già!*), kadar je desni vol dohitel levega ter se je moral ustaviti, in *ali* (desnemu) ali *eli* (levemu), kadar je levi ali desni dohitel drugega in ga je orač pognal naprej (Pictet 1802: 6 (370, 371)).

dobri gospodarji in njihovi družinski člani; zlasti tisti, ki so vole vpregali ali jih gonili pri delu. Med natikanjem jarmov so jim mirno prigovarjali: na primer “Šek, dej glavo not,” ali pa “Bod priden, ubogaj ...” Z voli so se preprosto pogovarjali. “Mórs govórt zraven; pa pomagat mu; pa pocártat. Ne vem – glih tak pri žvádi kot pa pri múhnemu otroku,” mi je zaupala Jezerníkova gospodinja s koroške Libeliške gore. In tudi Grgáč iz Slavine na Pivki je prodorno ugotovil, da se je treba z živalmi “pogovarjat ko z otroki”. Potem so razumeli – “glih ku fant...” Kakšni voli naj bi bili tako vse razumeli (oziroma so bili tako vsemu privajeni), da se ne zdi prav nič nenavaden poklon, ki ga je svojemu živalskemu delovnemu tovarišu izrekel pivški gospodar Matija Urbánov iz Selc: “Bol si pámeten ku človk ...” Karlo Kasárnov iz Skadanščine v Brkinih je o tem takole besedoval: “Se navadi tudi živino – glih ko ljudi. Bolj so znali tákrat voli, koker dans kakšen človk.” Za Valentina Tinčkovega s Koprivnika je bil tak vol, ki je ubogal, ki je razumel na besedo, “s’ččen vol”. Gospodar Anton z Mrzle Planine nad Sevnico pa je pritresel misel o srži sporazumevanja z domačimi voli: “So ko ludjé – čist sám govórt niso znál ...”

A kakor so mi pripovedovali mnogi, živali niso razumele ter sledile le ubrani melodiji delovnih velelnic in svojih imen, temveč so se odzivale še posebej na glas, ki jih je izgovarjal. “Po glási so vedli, kaj morajo narest; to so tud stari ljudje právli.” Kadar na primer na Pivki, na klancih pri vasi Jurišče niso mogli speljati z vozom, “da je bla žváu kot da bi bla obsedena – in če je práu ta práu zadi – da je zakríču – je šlo skózi”. Za druge, ki so jih poskušali pognati, se voli sploh niso zmenili. “Je škoda krícat – te ne slíši,” so rekli. Za dobro sporazumevanje z voli so bili potrebni posebni ljudje. “Tu ti je prirojěno ...” (Smerdel 2005: 367).

Človeški glas je pač mogoče označiti za najbolj prepričljivo nesnovno orodje, s katerim je gospodaril z govejo živino (Griffin-Kremer 2001: 173). Etološka dognanja sporočajo, da je sluh pri govedu dejansko izjemno dober, saj v primerjavi z nekaterimi drugimi živalmi sliši “dobro do zelo dobro” in ima višjo mejo območja zaznavanja visokih frekvenc kakor človek (Štuhec 1997: 15). Voli so gospodarja (povečini je bil prav on tisti v družini, ki se je največ ukvarjal z njimi) spoznali po glasu, ne da bi ga zagledali, in so ga tudi drugače začutili. “Žvád to čuti – ko si bil velík zraven; čút in voha.” Kadar je prišel gospodar na dvorišče in spregovoril, so se voli v hlevu takoj odzvali v svojem “jeziku” – z mukanjem. Če pa so govorili drugi, so ostali tiho. “Žival ima strašno prefinjen čút za glas” in sposobnost razlikovanja glasov, je o tem povedala Franka Cúnarjeva z Jurišč na Pivki; med spominjanjem, kako se živina odziva na možev glas. “Túlku ljudi – magári tle zádej, pa bodo živali čist tího. Sam Franc bo spregovóru – vse se bo ogláslu ...”

A v sestavljeni celosti sporazumevanja z delovnimi voli je mogoče poleg valovanja človeških in volovskih glasov ugotavljati tudi dotikalno sporazumevanje in posamezne pomenske zvoke. Dotikov sta bili v poglavitnem dve vrsti: delovni (pomirjevalni ali spodbujevalni) in ljubkovalni. Pri prvih, kjer so dotiki spremljali delovne ukaze, so uporabljali dve orodji z več ali manj enako namembnostjo: najsibo palico – pogosto kar v grmu urezano leskovo ali drenovo šibo – najsibo bič. S slednjim so nekateri tu in tam po potrebi “pošlátali” desnega vola – so se “stegnili z gajžlo preko, po bedrih”

–, medtem ko so vodili levega in ob njem hodili. Dotik s palico ali z ročajem biča po prednjih nogah ali po gobcu pa je ponavadi spremljal ukaz za ritensko stopanje. Pri drugih dotikih, ki so bili pogosto prav tako delovni, je bilo orodje mehka človeška roka. Z njo so vole malo pobožali in potrepjali, največkrat po vratu in po hrbtu ter za rogovi. Tako so jih mirili in spodbujali med delom: “*Ko smo prišli gor – pa dol po njivi, pa sem jih pobožala.*” Drugače pa z božanjem po vratu volu preprosto “*pokažeš, da ga maš rad ...*”.

Preden se dotaknemo tleskanja ali pokanja z bičem kot pomenskih zvokov, ki so tu in tam spremljali melodijo glasov delovnih velelnic in volovskih imen, velja omeniti še eno sestavno sporazumevanja z delovnimi voli – rožljanje z vprežnimi verigami. Kakor kaže, je imelo slednje dva pomena. Posamezniki se spominjajo, da so ga živali

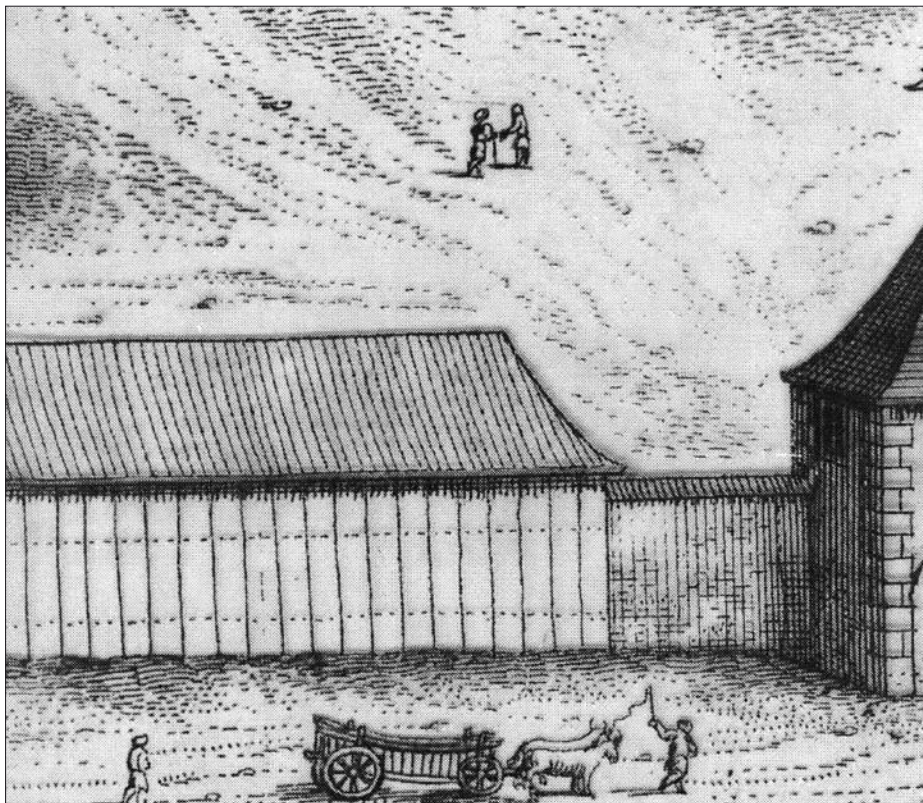

Upodobitev biča oziroma biču podobnega (zvočnega) orodja, morda najzgodnejša te vrste, iz groba v Tebah, okoli 1200 pr. n. št. (iz: Arpag Mekhitarian, *Ägyptische Malerei*, Genève 1954 (Skira), str. 149).

prepoznavale kot zvok, ki je naznanjal odhod na delo. “*Sámo če je lēžou u štali, ne, jest sem s ketnami od ojesa pozvónu – je vstal gor in šel (ven) k vozu,*” je na primer o tem povedal gospodar Emil iz Ošelj pri Šempetru. Drugače so ga ponekod uporabljali kot orodje strahu pri učenju juncev. Tem so najprej pripeli zadaj kakšne verige, da bi se ustrašili rožljanja, zavoljo tega prenehali bezljati in bi umirjeni prisluhnili besedi. Ponekod drugod pa so se pri učenju izogibali zvokom rožljanja ali ropotanja. Pri *Jezernik* na Libeliški gori so na primer pravili, da juncev zavoljo tega niso prav hitro vpregali v voz. “*Zato ko je ropotalo zádi, jih je pa strah blo.*” Najprej so jim dali vleči nekaj takega, “*da je tiho šlo*”. Znanj o odzivanju mladih volov na omenjene zvoke pač niso povsod enako uporabljali.

Raba biča, upodobljena v angleškem srednjeveškem Luttrellovem psaltru (iz: Janet Backhouse, *Medieval Rural Life in the Luttrell Psalter*, Toronto 2000, str. 17).

Najstarejša znana upodobitev vodenja volovske vprege z rabo biča, iz Valvasorjeve Topografije Koroške, iz leta 1681; žanrski detajl z vedute gradu Hagenegg bakrorezca Andreja Trosta (Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije).

In potem je tu še bič in njegov zvok oziroma njegova namembnost. Na Slovenskem je raba biča kot kaže prvokrat sporočena s Koroške, iz zadnje četrtine 17. stoletja (na bakrorezu v Valvasorjevi topografiji Koroške iz leta 1681).⁴⁵ O nekdanji rabi ostena v naših krajih – tega ne zvočnega, temveč dotikalnega orodja za vodenje volov –, razširjenega še posebej po Sredozemlju (tudi na sosednjem Hrvaškem in v Italiji),⁴⁶ pa priča le Erjavčev zapis iz leta 1880 (gl. str. 58).

⁴⁵ Gre za žanrski detajl na upodobitvi gradu Hagenegg, nedaleč od Železne Kaple, katere avtor je bakrorezec Andrej Trost (v: Janez Vajkard Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae*, Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain, 1681). Zgovorna priča o rabi biča v nekaterih drugih evropskih deželah pa je na primer upodobitev oranja v angleškem srednjeveškem psaltru iz druge četrtine 14. stoletja (v: Janet Backhouse, *Medieval Rural Life in the Luttrell Psalter*, University of Toronto Press 2000, 17).

⁴⁶ Rabo ostena na primer razkrivajo posamezne srednjeveške upodobitve iz Italije in Francije. Pictet z začetka 19. stoletja za Piemont sporoča, da orač “v desni roki drži štirinajst čevljev dolg trs, imenovan *cana*, ki ima na enem koncu iglo (oziroma ost), na drugem pa otko za čiščenje zemlje z orala” (Pictet 1802: 4 (363)). O enaki obliki ostena z otko ponekod na Hrvaškem priča risba v delu Branimirja Brataniča *Orače sprave u Hrvata* (Zagreb 1939, str. 89). O rabi enakega orodja pri oranju z voli v sodobni Tuniziji pa piše tudi Patricia Anderson (2007: 251, 252).

Kjer koli so bič uporabljali, so menili, da je neobhodno orodje medsebojnega sporazumevanja; saj se je z njim vole vodilo. Po potrebi so jih malce dregnili, a drugače se je “z žájglo bolj pokazalo živini ...”. V navadi je bilo, da so stopali naprej in z bičem volu kazali, kam naj grene. “Zaokróžlo se mu je proti glavi in vol je šel za tabo in se je obračal,” so se spominjali v vaseh na Pivki (Smerdel 2005: 368). Temu so marsikje rekli, “vola se vabi ...”. Tam, kjer so zraven tudi tleskali ali pokali z bičem – na primer v Istri –, so govorili, da vola vodijo “pod bičem”.⁴⁷ Številni kmečki gospodarji pa so menili, da so biči nepotrebno razkošje. Da so bili prav dragi, so se na Krasu in v Brkinih spominjali “koprívceev” (tudi “koprívouceev”), cenjenih bičev s prepletenimi lesenimi bičevniki (za govejo živino in z gladkimi za konje), ki so jih vsaj že v prvi polovici 19. stoletja izdelovali v Skopem pri Komnu, nedaleč od Koprive na Krasu.⁴⁸ “Je mógu láhko delat dve uri za tisti bič, tri ...”

A v krajih in na kmetijah, koder so bili voli (in ne konji) ponos kmečkih gospodarjev, je bil bič njihov vidni in zvočni zunanji prepoznavni znak. Kot takega ga nedvomno sporoča odlomek iz dolenjske kmečke povesti pisatelja Frana Jakliča:

“Ko je bil Antonač iz Zatišja dobil od očeta grunt /.../, on je imel hlev v oskrbi. S sivci se je postavljaj. Ko je vozil težke vozove z njiv, ko je senošetino spravljaj in vlačil iz gozda drva. Hej, kako je pokal z bičem tedaj, da je šlo pokanje na vse strani, da so vsi vedeli, da je bil Antonač z vprego zunaj ...” (Jaklič 2004: 161)

Tako so si bičev želeli tudi manj premožni kmečki gospodarji, o čemer prenikavo govorijo stavki v avtobiografski povesti Tržačana Rebule:

“Ukazal je še šop novih bičev. /.../ In je s toplim nasmeškom v košatih, z njuhancem natresenih brkih sledil voljnim kretnjam trgovca, ki mu je zavijal v papir tisti rumeni blagoslov. Saj ni bilo treba, da bi imel v hlevu dvanajst glav živine! A če bi stopil na cesto s postavnim volom, naj bi ga švrkal po zadnjici z leskovo šibo? /.../ Osla, pipe, biči, to so bile trdne stvari, neogibne za kmeta.” (Rebula 1957: 10, 12)

Z veččinami sporazumevanja z delovnimi voli in z vsemi potrebnimi znanji so se podeželski otroci – še posebej fantiči – zelo zgodaj seznanjali. Mnogim se je zadevno vajeništvo začinjalo že pri petih letih in prve stike z živino so imeli ponavadi najprej v domačem hlevu ter potem na paši. Številni sinovi so prav ob volih odraščali in zoreli v kmečke gospodarje. Njihovih tovrstnih znanj in obvladovanja veččin sporazumevanja z vprežno živino pa niso merili le v krogu družine, temveč tudi v okviru vaške skupnosti, o čemer slikovito priča primer zadevnega ocenjevanja iz brkinskih vasi: “Ej, Vardjánov Frane, ali Pépi je dober volar (tisti, ki je pasel in vodil vole pri delu). Pépo Kasárnov je tudi dober volar; on zna tudi dobro privrmit ...”

⁴⁷ V hrvaški Istri vodenje vola “pod bič” pomeni, da gospodar samo maha z bičem, ne da bi se z njim dotikal svojih volov. Ti ga morajo poslušati “na riječ”, na besedo (Meden 1999: 52).

⁴⁸ O tem na primer priča upodobitev Franza Kurza von Goldensteina iz leta 1838, na kateri moški v noši iz kraja Sveto pri Komnu drži v roki šop bičevnikov (iz Arhiva SEM). Milko Matičetov pa v članku Etnografija zapadnih Slovencev – kjer med drugim piše, kako so se na Krasu z istimi obrtni ukvarjale cele vasi – omenja “izdelovalce bičevnikov v Svetem pri Komnu” (Matičetov 1948: 22).

Goldensteinova upodobitev možaka iz Skopega pri Komnu na Krasu s šopom bičevnikov v roki, iz leta 1838 (Dokumentacija SEM).

Kmet Virgilio iz zaselka Cesari v Istri vodi svoja vola *Boskarina* in *Bakina* "pod bičem" (foto: Inja Smerdel, 2007).

Fantič iz Homa na Dolenjskem stopa pred volovsko vprego in vodi vprežena vola (foto: Fanci Šarf, 1961).

Glasba spodbujanja ali pomirjanja: petje volom med oranjem, žvižganje med napajanjem

Poleg melodije besed in pomenskih zvokov, ki je delovne vole zdaj spodbujala, zdaj po potrebi pomirjala – so v ta namena še v 19. stoletju marsikje po evropskih deželah živini tudi peli ali žvižgali, kakor je na primer izpričano na Škotskem (Griffin-Kremer 2001: 175; Fenton 1970) in v Franciji (Sigaut 1998: 1083), pa tudi na Slovenskem. A zapisov pesmi, ki naj bi jih bili v naših krajih peli volom med oranjem, skorajda ni. Za njihovo preštevanje zadoščajo le prsti ene roke.

Tam sredi 19. stoletja, leta 1856, je bil v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* objavljen spis “Usmiljen gospodar z živino, dober gospodar zase”,⁴⁹ ki je v zakladnico slovenskega ustnega slovstva pritresel do nedavnega edino – kot tovrstno prepoznano pesem. Prepisano iz *Novic* je potem v zbirki Marije Lisjak našel jezikoslovec Karel Štrekelj in jo objavil v četrtem zvezku korpusa *Slovenske narodne pesmi*, ki je izhajal od leta 1895 do 1924. Uvrstil jo je med “Pesmi stanovske”, v razdelek “Poljsko delo”, v katerem se pod številko 7240 nahaja le omenjena pesem, zapisana v Poljanski dolini v Beli krajini (Štrekelj 1908–1923: 229). Njenemu komentarju: “Kadar Poljanci orjejo, pojó ali žvižgajo živini in živina pohlevno orje,” v objavi sledi pesemsko besedilo.

⁴⁹ V *Novicah* (1856, Tečaj XIV, str. 166), časopisu, ki je leta 1843 (do 1902) začel izhajati v Ljubljani na pobudo Kranjske kmetijske družbe, je pisec omenjenega spisa podpisan kot Ž.

“Nekateri pojó tako”:

*Dolga mi je njiva,
Huda mi je gospodinja.
Hej, hej, hej, hej, hej!
Volek, hej, hej, hej!*

*Pomagaj nama Bog
In Marija iz nadlog!*

*Od kraja do kraja,
Mati potico vsaja.*

*Od kota do kota,
Mati peče kokota.*

*Ljubi moj rogina,
Midva bova pila vina.*

*Lepi moji štirje voli,
Ki niste nobeni moji:*

*Eni ste svete Trojice,
Drugi ste Marije device.*

*Eni ste svet'ga Antona,
Drugi ste druž'ga patrona.*

*Solnce mi gorko seje,
Naj po plečah dobro greje.*

*Nama bo odtodi iti,
Se muham v senco skriti.*

*Vročina je velika,
Naj že muha pika.*

66

Gornji komentar zgovorno potrjuje, da je bilo sredi 19. stoletja na Slovenskem – vsaj v Beli krajini – petje in žvižganje volom med oranjem prav res v navadi. O tem mikavno priča še eno besedilo iz *Novic*, iz leta 1844, in sicer prva kitica “Pesmi v setvi”, ki gre takole: “Pridno in neutrudljivo / Orjemo vsak svojo njivo / S petjem gor' in dol' gredé ...”⁵⁰ Žvižganje med oranjem drugače sporoča le nedaven zapis iz Porabja, kjer naj bi bili fantje med delom žvižgali kravam.⁵¹

Prva pesem pa prinaša tudi nekaj zgovornih besed o življenjskem okviru dogajanja: o težkosti oranja (na “hudi”, najverjetneje težki ilovnati zemlji), o stvarnem družbenem kontekstu (ko kmet orje z voli, ki niso njegovi),⁵² o svetniških zavetnikih živine, o vročini in mušji nadlogi ... A za pričujočo razpravo je pomembnejše, da razkriva vsaj eno volovsko ime – *Rogína* (čeprav pisano z malo začetnico) – in v refrenu vključuje

⁵⁰ Pod pesmijo je podpisan Radoljub Ledinski. Izšla je v *Novicah* 1844, št. 15, na strani 57.

⁵¹ V zamejskih porabskih vaseh Gornji Senik, Slovenska ves in Verica - Ritkarovci je na podlagi moje prošnje leta 2006 zadevne podatke zbrala in zapisala etnologinja Katalin Munda Hirnök.

⁵² Tu gre morda za odsev tako imenovane obrestne ali činžne živine (nemško *Zinnsviehe*, *Kirchenzinnsviehe*), posebne oblike zakupa zlasti vprežne goveje živine, na Slovenskem v preteklih stoletjih močno razširjene pravne ustanove. Podložniki, ki niso imeli svojih živali, so morali za najete lastnikom plačevati določene obresti. In še iz sredine 18. stoletja je sporočeno, da je na območju večine zemljskih gospod na Dolenjskem (in na Notranjskem) prevladovala zakupna in obrestna živina – največ je bilo naštetih prav volov (Smerdel 2005: 349, 350; po Britovšek 1964).

na Slovenskem pogosto delovno velelnico *Hej!*⁵³ V tem je pesem sorodna kratkima štirivrstičnicama s Koroške in s Štajerske, s Pohorja, najdenima v arhivu Slovenskega etnografskega muzeja. Prva, zapisana v Stenici na južnem Pohorju v 60. letih preteklega stoletja,⁵⁴ gre takole:

Jirs, Vaudi, Plaj, Muri (imena štirih volov),
ga z gajžljo nakuri,
karnacija, hejc, hejc (ukaz za naprej),
kol'kor moreš vlejc!

In druga, ki je bila najprej, v 80. letih preteklega stoletja, v ne prav oddaljenem koroškem Spodnjem Razboru zapisana pomensko malce nejasno⁵⁵ – *Hejcbendi, štimavri / ga z jejžli nakouri / bendi hejc, hejc / kar moreš le vlejc* –, gre po opravljeni preverbi (po obisku zapisovalkinega očeta, ki jo je pred leti tudi pel) takole:

Hejc (ukaz za naprej) *Bendi* (ime vola), *šti* (ukaz na desno) *Mavri* (ime vola),
Ga z jejžli (z gajžlo oziroma bičem) *nakouri,*
Bendi hejc, hejc,
Kar moreš le vlejc.

A potem sem med branjem pesmi Jurija Vodovnika (1791–1858), koroškega bukovnika, ljudskega pevca in igrca, ki se je navdihoval v vsakdanjem življenju, izsledila še njuno tretjo različico. Slednja petje te štirivrstičnice umešča vsaj že v prvo polovico 19. stoletja.⁵⁶ In poti po hribovskih kmetijah v teh krajih bi najverjetneje pritresle še kakšno tovrstno pesem, saj sem le za lučaj od obiskane kmetije v Spodnjem Razboru zapisala še njeno četrto, nekaj krajšo različico, v kateri je spremenjeno le ime drugega vola – *Souri*; dvakrat je ponovljen ukaz za naprej – *hejc Bendi, hejc Souri*; in izpuščena je tretja vrstica.

Iskanje sledi za morebitnimi drugimi zapisi – kakršne koli druge pesmi ob oranju – se je končalo pri neuspešnem pregledovanju novega korpusa *Slovenske ljudske pesmi*⁵⁷ in nazadnje na Glasbenonarodopisnem inštitutu v Ljubljani. Iz njegovega arhiva mi je etnomuzikolog Julijan Strajnar lahko posredoval le kratek zapis besedila (in melodije) iz sosednje hrvaške Vivodine, v katerem se pojavi samo en verz ter obenem refren:

⁵³ Glede tega je možna primerjava z zapisom škotske pesmi ob oranju iz poznega 16. ali zgodnjega 17. stoletja, v kateri so prav tako navedeni delovni ukazi in vzkliki (Fenton 1970: 181), tudi medmet *hey* oziroma angleški *hey*.

⁵⁴ Leta 1963 jo je zapisal tedanji muzejski kustos za ljudsko gospodarstvo Angelos Baš in je bila skrita med raznovrstnimi drugimi podatki o živinoreji v vasi Stenica.

⁵⁵ Arhiv SEM, Fond "jarem"; Vprašalnico iz leta 1986 je izpolnila Viktorija Linasi, tedaj učenka 8. razreda Osnovne šole Zarazber, doma s hribovske kmetije *Krničnik* v Spodnjem Razboru.

⁵⁶ Pri Vodovniku je različica štirivrstičnice umeščena kot dvovrstični refren v šesto kitico njegove pesmi O pohorskem kmetu: *Kmet deske nabaše na zabuoj s pedeset, / vuole napreže, pa uklene jih speit. //: "Hajd Stija, plej Muri!"* (gre za dva ukaza in dve imeni, zato je v zapisu napačna raba velikih začetnic) *ga z gajžlo nakuri: "Kanalja, hajd, hajd, boš mogu ke vleič" :/* (Cvetko 1988: 146).

⁵⁷ Le-tega od leta 1970 dalje izdaja Glasbenonarodopisni inštitut Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, a knjiga s poklicnimi pesmimi v njem zaenkrat še ni izšla.

GNI št. 20.296

izvora:

Kraj

zapisa: Vivodina, Hrv.

Stan.: POLJSKO DELO

SNP 7240

Pel: Katica Vrbanek

Posnetek: maja 1956

Vodušek

Trak: 58 / A

Transkr. mel.: Strajnar

teksta: Strajnar

/: Duga njivo, huda gospodinjo.:/

20.296

♩ = 208

Du-ga nji-vo, hu-da gos-po-di-njo - o - o - o,

du-ga nji-vo, hu-da gos-po-di-njo.

Zapis monotone melodije pesmi iz Vivodine na Hrvaškem, s podobnim besedilom, kakršnega ima prva kitica pesmi ob oranju iz Predgrada v Beli krajini (Štrekljeva zbirka, Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU).

*Duga njivo, huda gospodinjo - o - o - o.*⁵⁸ Besedilo verza je skoraj enako kakor tisto v pesmi iz Poljanske doline v Beli krajini, le da ima slednja refren: *Hej, /...// Volek, hej, hej, hej!*, saj so jo peli med oranjem (hrvaško kratko različico pa naj bi bile pele ženske med žetvijo). In to je bilo prav vse, kar je bilo mogoče najti v tem arhivu. Takšnih pesmi “nismo iskali”, mi je povedal Strajnar; saj “ne sodijo med tiste ta lepe, ki smo jih ves čas

⁵⁸ Fond GNI, št. 20.296, trak 58/A, pela je Katica Vrbanek. Pesem je maja 1956 posnel Valens Vodušek, transkribicijo melodije in teksta je prispeval Julijan Strajnar. Kot referenca je navedena pesem št. 7240 iz Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi.

zbirali”.⁵⁹ Tako kaže, da bo razdelek poklicnih pesmi – pri pesmih o poljskem delu, o oranju – ostal v novem korpusu *Slovenske ljudske pesmi* najverjetneje prazen. Razen če bodo vanj znova uvrstili staro pesemsko znanko iz Bele krajine. Na njeni sledi sem leta 2006 obiskala vas Predgrad v Poljanski dolini; a v njej se po poldrugem stoletju od prvega zapisa – in po slovesu, ki so ga dali volom v 70. letih preteklega stoletja – prav nihče več ni spominjal, da bi med oranjem kaj prepevali ...

In kjer koli sem hodila, po vseh obiskanih krajih na mojih poteh skozi štiri slovenska etnološka območja, nikjer razen na Koroškem niso nič vedeli o prepevanju volom med oranjem. “*Kakšen je fájñ kléu,*” je stvarno pribil *Pečnúk* iz Marije Reke v Zasavju in povedal, da so med tem delom (kadar vol ni šel “*točno po tisti liniji*”) celo drugače mirni možaki radi prav sočno kleli. V Planini nad Podbočjem so *pri Pavlétovih* k temu dodali: “*O, kje pa. Tákrat je blo pa več kletvíne ko pa pesmi ...*” Na koroški Libeliški gori pa so se *pri Jezerník* med smehom spominjali soseda, ki je med oranjem neprenehoma ponavljal svojim volom: “*Volíčki, telíčki, le gremo, le gremo! / Volíčki, telíčki, le gremo, le gremo!*”

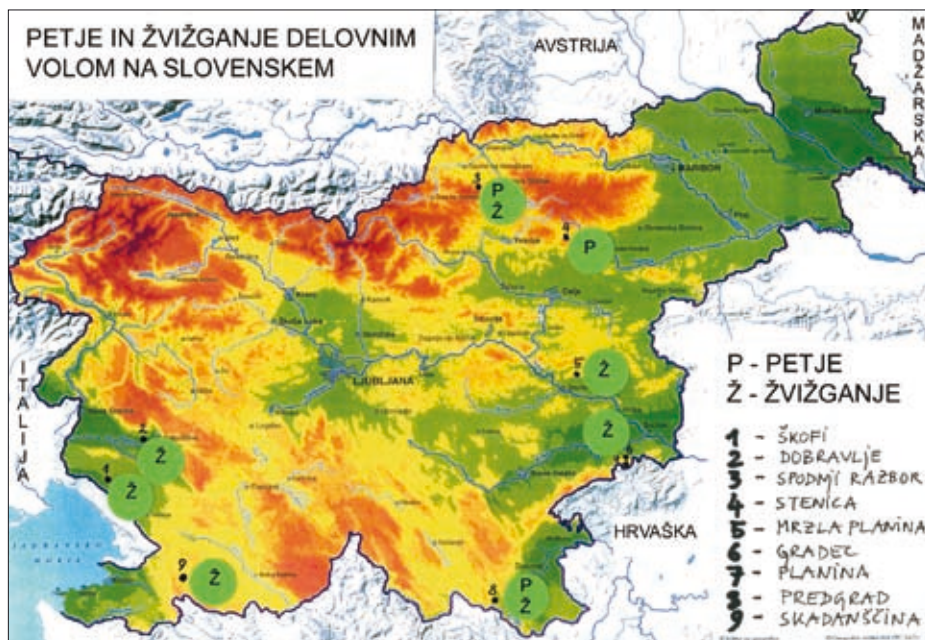
A marsikje so mi po nikalnem odgovoru glede petja razkrili, da so svojim volom žvižgali; vendar ne med oranjem, temveč med napajanjem. Nekaj besedic o žvižganju sem pozneje odkrila tudi v podarjeni spominski črtici ljubiteljske pisateljice⁶⁰ o domačem volu *Sivčku*, kateremu je teta, ki mu je vsako jutro prinašala vedro vode v hlev, že na pragu začela žvižgati. Z mojih poti pa je to početje sporočeno iz vasi Gradec in Planina v Posavju, Predgrad v Beli krajini, Mrzla Planina v Posavju, Spodnji Razbor na Koroškem, v največ primerih pa iz sredozemskega etnološkega območja: iz vasi Škofi na Krasu, Dobravlje v Vipavski dolini, Skadanščina v Brkinih in Topolovec v slovenski Istri. Posnetki in trije obstoječi notni zapisi⁶¹ pričajo o preprostih, ritmičnih in kakor kaže povsem individualnih melodijah. Če bi se slednje dalo zbrati v večjem številu, bi se morda pokazal kak lokalni ali regionalni vzorec; vendar pripravljenih “žvižgačev” najverjetneje ne bi bilo prav dosti. Večini tistih, ki so mi znanje o spodbujevalnem žvižganju med napajanjem sicer razkrili, je bilo namreč že v naslednjem trenutku nerodno. Nekdanja modrost se jim je z današnjega vidika zazdela skoraj neumnost, ki so jo pospremili z zadrego in s smehom.

In vendar je bilo v “časih delovnih volov” žvižganje med napajanjem hudo pomembno početje; a le v primeru, če je zares učinkovalo spodbujevalno. Da vol ob žvižganju raje in hitreje pije, so izkusili in verjeli. Njegovo namembnost sta razložila Ida in Danilo, *Vánkova* iz Škofov: “*Žvižgalo se je láchko, če ni htéu pit. Ko ni htéu pit, prej ko je ímu za jét delat, se je žvižgalo. Kadar je kónču delat (in je bil žejen), ni blo treba žvižgat.*” Ali z drugimi besedami: zjutraj, preden so šli z voli na delo, ti morda niso bili

⁵⁹ Po delovnih pesmih, ki naj bi jih bili peli med oranjem, sem spraševala tudi hrvaške kolege in dobila od Jerka Bezića (nekdanjega sodelavca zagrebškega Inštituta za etnologijo i folkloristiko in profesorja etnomuzikologije) skoraj dobesedno enak odgovor, kakršnega mi je dal Strajnar. Moj paški informator Mate Negulić iz Smokvice pa mi je petje takole potrdil: “*Čovik sam, on gundi malo za njima; mu se čini kao da lípše ide ...; onda pívaš za njima: 'Ajde vooole moj, ori – da dodemo prije kraaju ...'*”

⁶⁰ Spominska črtica Irme Jančar priča o življenju na majhni, uborni kmetiji v Srednjem Lipovcu pri Dvoru na Dolenjskem, v letih po 2. svetovni vojni.

⁶¹ Prispeval jih je do nedavnega muzejski kolega, etnomuzikolog Igor Cvetko.

Zemljevid Slovenije z označenimi kraji, v katerih je bilo registrirano ali posneto petje med oranjem in žvižganje med napajanjem.

žejni; vendar je bilo še kako pomembno, da so se napili (in da niso prepočasni pili), saj jih med nekajurnim oranjem niso niti smeli niti mogli napajati. Melodije žvižganja živini med napajanjem je tako mogoče označiti kot spodbujevalno zvočno orodje.

A vrnimo se še enkrat k drugemu “glasbenemu orodju”, k pesmim, ki lahko prav tako spodbujajo, poživljajo ali pomirjajo. In tu je v obeh primerih mogoče najti vzporednico med človeškim in volovskim. Tako kakor so s pesmijo, ki so jo med oranjem peli monotono, pomirjali vole med težkim delom (in obenem podpirali njihov napor), so podobno zazibali v sen otroke. Pesmi, kakršne so nekoč peli volom med oranjem: s preprosto, monotono melodijo,⁶² z enakomernim ritmom in barvo glasu, so namreč v svojem bistvu – po vseh omenjenih značilnostih – podobne otroškim zazibalkam.⁶³ A tu so še one druge – bolj vesele, spodbujajoče in poživljajoče –, kakršne na primer sporoča notni zapis iz koroškega Spodnjega Razbora. V njem si je pesem, peta med oranjem, sposodila melodijo človeškega veselja, znano vižo “Preljubi vi svatje”.⁶⁴ In kot takšna nedvomno ni spodbujala le obeh volov, temveč tudi samega orača. Lajšanje

⁶² Takšna je bila na primer tudi škotska *The Plough Song*, privkrat objavljena leta 1666, za katero pravi Fenton: “Terry Pesmi ob oranju ni pripisoval nobene glasbene vrednosti, /.../. Gre za monotono vrsto pesmi ...” (Fenton 1970: 175). In tudi Sigaut piše o francoskih *les briolages*, da so razpotegnjene pesmi, s katerimi orač spodbuja, podpira napor svojih volov (Sigaut 1998: 1083). Podobno, pisateljsko slikovito, jih je že sredi 19. stoletja opisala George Sand (1962: 21–22).

⁶³ Na kar me je prijazno opozoril etnomuzikolog Julijan Strajnar.

⁶⁴ Koroška svatovska, ljudski snubitveni ples *štajerš*.

napornega dela, v tem primeru z veseljem, je bilo pač potrebno obojim – človeku in njegovim živalim.

Trije notni zapisi žvižganja volom med napajanjem (Dokumentacija SEM).

Žvižganje volom: (16)

Spodnji Razbor (Šašel), junij 2006

Žvižganje volom:

Mrzla Planina (Bauman), junij 2006

Žvižganje volom:

Skadaniščina (Kasarnov), junij 2007

stajerit

Spodnji Razbor (Krničnik), junij 2006

Spodnji Razbor (Šašel), junij 2006

Notna zapisa pesmi ob oranju iz Spodnjega Razbora na Koroškem (Dokumentacija SEM).

Za konec – prgišče temeljnih spoznanj

Na koncu tega spisa o “zvokih besed” in “glasovih zvokov” v sporazumevanju z delovnimi voli na Slovenskem se zdi smiselno pritegniti pol stoletja stari predpostavki Clauda Lévi-Straussa o človekovi kulturi kot spletu različnih sistemov komuniciranja (Cvetko 1990: 61; po Lévi-Strauss 1958). Dejansko gre za množino, za človekove kulture, med katerimi pomeni kultura sporazumevanja z delovno živino sestavljeno celost dotikov in svojstvenega jezika – izročeni besed in glasov (medmetov, besednih zvez in oblik), pomenskih zvokov (tleskanja, pokanja, žvižgov) in petja – oziroma svojstvene “glasbe sporazumevanja” kot nesovnega orodja v gospodarjenju z delovnimi živalmi. Nekatera temeljna dognanja o tej posebni kulturi sporazumevanja, natresena skozi celotno besedilo, so strnjeno ponovljena naslednja:

72

- Glede volovskih lastnih imen je številčna analiza slovenskih imen prinesla potrditev primerjalnega spoznanja od drugod, in sicer, da so najštevilčnejša lastna imena na podlagi telesnih značilnosti in med njimi tista po barvi.
- Razčlenitev najpogostejših volovskih imen po slovenskih etnoloških območjih je pokazala na najbolj razširjene goveje pasme, med katerimi je pri delovnih volih prevladovalo slovensko sivo do temno rjavo govedo.
- Vsebinska razčlenitev imen je razkrila, da so bile na Slovenskem poleg barve kože, vzorca kože in rogov pri poimenovanju volov še posebej pogost navdih telesne značilnosti drugih živali ali rastlin in druge sestavine iz narave.
- Dajanje lastnih imen volovskim delovnim tovarišem je bilo zlasti jasen odraz delovnih potreb po njihovi individualizaciji. Ljudje so morali najprej poznati in z imenom individualizirati žival, od katere so potem z ukazi terjali določena dejanja.
- Kot pomembna sestavina volovskih lastnih imen je bila prepoznana njihova zvočnost, čemur je sledilo spoznanje o zlivanju imen in delovnih velelnic oziroma ukazov v ritmično, zvočno ubrano “melodijo sporazumevanja”. V njej so vedno najprej izgovarjali velelnico in potem ime.
- Te ponekod daljše, drugod krajše ritmične kompozicije – zdaj rastočih, zdaj padajočih, odsekanih ali razpotegnjenih glasov delovnih velelnic in ustrezno naglašanih volovskih imen ter tu in tam tleskajočih, pokajočih zvokov biča – je bilo mogoče označiti kot svojstveno “glasbo sporazumevanja” (saj gre v njih za intonacijo in za ritem, za dve izrazito glasbeni kategoriji); kot ritmično melodijo besed in “pomenskih” zvokov.
- Izrazje, s katerim je človek usmerjal gibanje in obnašanje svojih živalskih delovnih pomočnikov ter se z njimi učinkovito sporazumeval, ni bilo “jezik ne-besed”, temveč poseben jezik medmetov, terminologiziranih v velelnice, in še izluščljivih besednih zvez in oblik, največkrat indoevropskega ali praslovanskega izvora.
- Voli so se odzivali še posebej na glasove, s katerimi so bile izgovorjene delovne velelnice in imena. Glas gospodarja oziroma tistega, ki se je z njim največ ukvarjal, so prepoznavali izmed vseh drugih. Z voli pa so se “njihovi ljudje” tudi pogovarjali in jim prigovarjali kakor otrokom.

- V celovitost sporazumevanja z delovnimi voli sodijo tudi dotiki – delovni (pomirjevalni ali spodbujevalni) in ljubkovalni – in posamezni pomenski zvoki. Orodja dotikalnega sporazumevanja so (bila) človeška roka, palica, nekdanj osten in bič. Med pomenskimi zvoki pa še posebej tleskanje ali pokanje z bičem in rožljanje verig ali ropotanje.
- V krajih, koder so bili voli ponos kmečkih gospodarjev, je bil bič njihov vidni in zvočni prepoznavni znak.
- Z veččinami sporazumevanja z delovnimi voli in z vsemi potrebnimi znanji so se kmečki otroci, zlasti dečki, zelo zgodaj seznanjali. Njihove zadevne sposobnosti so pozneje, pri odrasčajočih fantih, pogosto ocenjevali v okviru vaških skupnosti.
- Poleg melodije besed in pomenskih zvokov, ki je delovne vole zdaj spodbujala, zdaj po potrebi pomirjala, so jim v ta namena tudi na Slovenskem, še v 19. stoletju in ponekod celo sredi preteklega stoletja, peli in žvižgali. V vseh pesmih se vedno pojavljajo posamezne delovne velelnice in volovska imena.
- Žvižganje živini med napajanjem je mogoče označiti kot spodbujevalno zvočno orodje.
- Na Slovenskem je bilo mogoče prepoznati dve vrsti pesmi, ki so jih peli med oranjem: preproste, z monotono melodijo, podobne otroškimi zazibalkam, in bolj poskočne, s katerimi je človek lajšal naporno delo sebi in živalim.

Zdi se, da posamezna dognanja o glasbi oziroma o posebnem jeziku sporazumevanja z delovno živino, z delovnimi voli, in še posebej njihov življenjski okvir, stkan iz premnogih zgovornih pričevanj, prav res sodijo v območje “filozofije stvarnosti vsakdanjega življenja” (kakor jih pomensko označujem) in dodobra negirajo staro stalnico filozofskega dualizma: delitev na animalno in humano, z večno nadvlado slednjega. Voli naj bi bili vse, kar so jim govorili, veleli, peli, žvižgali, tleskali in pokali – ali kar so jim sporočali z dotiki –, razumeli in se ustrezno odzivali. Njihovi človeški delovni tovariši so jih imeli za pametne, kot so ljudje, in tu in tam so se kakšnega vola spominjali celo kot pametnejšega od človeka; z njimi so se pogovarjali kakor s soljudmi in jim prigovarjali kakor otrokom, jim peli pesmi ... Le govorili niso – “čist sam govort niso znal”, temveč so svoje odgovore in občutke zamukali.

In če jim je manjkala samo “beseda”, so jo v odziv na “glasbo sporazumevanja” sploh rabili? Na podlagi študij o izgubi govora ali vida pri človeku je bilo na primer dognano, da glasbeni spomin prevladuje nad govornim in vidnim, saj gre za globok možganski sestav (*deep-brain complex*; Griffin-Kremer 2001: 177). Prav pri govedih pa so etologi spoznali, da je njihova občutljivost na glasove, na zvoke velika (v primerjavi z nekaterimi drugimi živalmi) in da imajo višjo mejo območja zaznavanja visokih frekvenc kakor človek (gl. str. 59).

A končajmo z mislijo Jacquesa Attalija iz njegovega dela *Hrup* (s katero je slovenski etnomuzikolog Cvetko (1990: 59) začel svoj spis o različnem slišanju in zapisovanju oglašanja živali v različnih jezikih in kulturah): “Že petindvajset stoletij poskuša zahodna znanost svet gledati. In še danes ni doumela, da se svet ne vidi, ampak sliši; da se ga ne bere, ampak posluša ...”

LITERATURA IN VIRI

ANDERSON, Patricia

2007 Le travail à l'aire aujourd'hui en Tunisie: le point de vue d'une ethno-archéologue. V: Bourrigaud, R., Sigaut, F. (ur.): *Nous labourons, Actes du colloque Techniques de travail de la terre, hier et aujourd'hui, ici et là-bas*. Nantes: Centre d'histoire du travail. Str. 247–283.

BAUSINGER, Hermann

1971 Tierzucht und Namengebung: zu den Eigennamen des Zuchtviehs. V: Bindschedler, M., Hotzenkocherle, R., Kohlschmidt, W. (ur.): *Festschrift für Paul Zinsli: (zum 65. Geburtstag)*. Bern: Francke. Str. 170–184.

BLIXEN, Karen

2004 *Spomin na Afriko*. Ljubljana: Delo d. d.

BRAJKOVIĆ, Dejana

1999 Pragoveda i goveda Istre. V: Štifanić, A., Kovač, M. (ur.): *Monografija o istarskom govedu*. Višňjan: Savez uzgajivača istarskog goveda. Str. 4–13.

74

BRISSAUD, Simone

1967 Les noms des boeufs. *Folklore* 30, št. 2, str. 7–8.

CVETKO, Igor

1988 *Jest sem Vodovnik Juri: o slovenskem ljudskem pevcu 1791–1858*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

1990 O zvočni in glasbeni identiteti (tokrat malo drugače). *Muzikološki zbornik* 26, str. 59–65.

DIGARD, Jean-Pierre

1988 Jalons pour une anthropologie de la domestication animale. *L'Homme* 28, št. 108, str. 27–58.

ERJAVEC, Fran

1875 Iz potne torbe. *Letopis Matice slovenske*, str. 218–228.

1880 Iz potne torbe. *Letopis Matice slovenske*, str. 156–223.

FENTON, Alexander

1970 The plough-song: a Scottish source for medieval plough history. *Tools and Tillage* 1, št. 3, str. 175–191.

GRAJFONER, Dušan

2000 Živali in jezik: lingvistična interpretacija razmerja med jezikom in umom. V: Vogrinc, J. et al. (ur.): *Prestop: spominski zbornik Iztoka Saksida – Saxa*. Ljubljana: Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta. Str. 213–225.

GRIFFIN-KREMER, Cozette

2000 Images du bovin, traditions littéraires et populaires dans les pays celtiques insulaires. V: *L'animal et l'imaginaire: actes du colloque du Festival Animalier International de Rambouillet*. Rambouillet: Bergerie Nationale. Str. 93–112.

2001 Bovine bodies and the domestication of the human mind. V: Del Giudice, L., Porter, G. (ur.): *Imagined states*. Logan Utah: State University Press. Str. 167–192.

2007 Du joug de tête au joug de garrot: récit mythique et changement technique? *Ethnozootecnie* (Les bovins: de la domestication à l'élevage), št. 79, str. 51–67.

HOFBAUER, Andreas

2007 Usoda moči. V: Sturm N., Zekoff, J. (ur.): *Moč = Kraft*. Klagenfurt = Celovec: Drava Verlag [brez paginacije].

ILIEVSKI, P. Hr.

1958 "Po-da-ko". *Živa antika* 8, str. 338.

JAKLIČ, Fran

2004 Kapelica sv. Ane v Zatišju. V: *Samotar na Selih in druge povesti*. Celje: Mohorjeva družba. Str. 161–168.

JAVORNIK, Marija (ur.)

1998 *Veliki splošni leksikon: peta knjiga (Ma–Ož)*. Ljubljana: DZS.

KALLIR, Alfred

1961 *Sign and design: the psychogenetic source of the alphabet*. London: James Clarke & Co. Ltd.

KILLEN, John T.

1992 The oxen's names on the Knossos Ch tablets. *Minos* 27/28, str. 101–107.

KOZAR-MUKIČ, Marija

1978 *Poljedelstvo in živinoreja na Gornjem Seniku: diplomaska naloga*. Ljubljana: [samozaložba].

MAKAROVIČ, Marija

1982 *Strojna in Strojanci: narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- 1994 *Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec: Mohorjeva založba.
- ME DEN, Anton
1999 Smotra istarskog goveda "boškarina" u Kanfanaru (pučka fešta) "Jakovlja". V: Štufanić, A., Kovač, M. (ur.): *Monografija o istarskom govedu*. Višnjan: Savez uzgajivača istarskog goveda. Str. 51–54.
- MEININGER, Héléna
1997 Les bovins laboureurs à Cotacachi (Andes septentrionales de l'Equateur). *Ethnozootechnie* (Les boeufs au travail), št. 60, str. 67–74.
- MORIN, Nicole
1986 A travers les noms de boeufs. *Bestiaire poitevin*, str. 329–332.
- PALJK, Jurij
2001 Miško. V: *Očetovstvo malo drugače*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. Str. 159–167.
- PICTET, Charles
1802 Agriculture, De la Charrue du Piémont, et de la Culture d'Azigliano. V: *Bibliothèque britannique – Agriculture anglaise*, Genève, vol. 7, No 10, An XI (oct. 1802). Str. 357–396.
- PLETERŠNIK, Maks
1894 *Slovensko-nemški slovar: prvi del (A – O)*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
1895 *Slovensko-nemški slovar: drugi del (P – Ž)*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- PREŽIHOV, Voranc
1969 Samorastniki; Boj na požiralniku; Jirs in Bavh; Ljubezen na odoru. V: *Izbrano delo 3*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- REBULA, Alojz
1957 *Klic v Sredozemlje*. Celje: Mohorjeva družba.
- SAND, George
1962 Le labour. V: Salomon, P., Mallion, J. (ur.): *La Mare au Diable, François le Champi*. Paris: Éditions Garnier Frères. Str. 13–25.
- SMERDEL, Inja
2005 "Bol si pámetæn ku člówk," je rekel volu?: o razmerju človek – vol v vsakdanu in kulturi pivškega kmeta. V: Boštjančič, J. (ur.): *Slavenski zbornik*. Slavina: Kulturno društvo. Str. 341–379.
2007 "Les gens ressentent plus de compassion à la mort d'un boeuf que lorsque meurt un homme ...": sur les soins pou la santé des boeufs de travail en Slovénie (aux 18e, 19e et jusqu'au dernier quart du 20e siècle). *Ethnozootechnie* (Les bovins: de la domestication à l'élevage), št. 79, str. 141–154.
2008 *Orala: zbirka Slovenskega etnografskega muzeja = Ploughing Implements: the collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- SSKJ
1970 *Slovar slovenskega knjižnega jezika: 1. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 107.
- SSKJ
1975 *Slovar slovenskega knjižnega jezika: 2. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 72.
- SSKJ
1979 *Slovar slovenskega knjižnega jezika: 3. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 956.
- SIGAUT, François
1998 Compagnie des animaux utiles et utilité des animaux de compagnie. V: Cyrulnik, B. (ur.): *Si les lions pouvaient parler: essais sur la condition animale*. Paris: Gallimard. Str. 1078–1085.
- ŠIVIC-DULAR, Alenka
1984/85 Slovenske delovne velelnice za živino. *Jezik in slovstvo* 30, str. 147–152.
- ŠTREKELJ, Karel
1908–1923 *Slovenske narodne pesmi: 4. zvezek*. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŠTUHEC, Ivan
1997 *Etolgija domačih živali: (zapiski s predavanj)*. Domžale: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko.
- TOMŠIČ, Marjan
1990 Šilvano. V: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas. Str. 151–160.
- VERSINI, Francine
1997 De la compétition des boeufs-tirants et des charetiers en Guadeloupe. *Ethnozootechnie* (Les boeufs au travail), št. 60, str. 75–84.
- ZOREC, Ivan
1929 *Domačija ob Temenici*. Celje: Družba sv. Mohorja.

BESEDA O AVTORICI

Inja Smerdel, mag., muzejska svetnica, kustodinja za ruralno gospodarstvo v Slovenskem etnografskem muzeju 1980–1995, glavna urednica znanstvene publikacije *Etnolog* 1991–1995, direktorica SEM 1995–2005 in od tega leta dalje ponovno kustodinja za ruralno gospodarstvo oziroma za kulturo gospodarskih načinov. Je avtorica več kot sto šestdeset objavljenih razprav in člankov, izmed katerih so nekateri izšli tudi v tujini; z njimi si prizadeva umeščati védenja o posameznih prvinah slovenske etnološke dediščine v mednarodni strokovni prostor. Tema, ki jo je vsa leta raziskovanj raznovrstnih sestavin ruralnega gospodarstva nedvomno najbolj vznemirjala, so odnosi med človekom in živalmi. Po razkrivanju razmerij človek – ovca in človek – ptica so prišli v zadnjem času v središče njenih raziskovalnih prizadevanj delovni voli: od njihovega stvarnega pomena v strukturah vsakdanjega življenja v ruralnih civilizacijah do njihovih preteklih in sodobnih metaforičnih pomenov.

ABOUT THE AUTHOR

Inja Smerdel, MA, is a museum consultant with the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana. She was curator of rural economic activities at the Slovene Ethnographic Museum from 1980 to 1995, editor-in-chief of the scientific periodical *Etnolog* from 1991 to 1995 and director of the museum from 1995 to 2005, since when she has once more been curator of subsistence and agriculture. She has published over one hundred and sixty treatises and articles, some of which have been published abroad; in these articles she attempts to place the knowledge on the individual cultural elements of the Slovene ethnological heritage in the international professional domain. The theme that has animated her most throughout her research activities into various elements of the rural economy are the relations between man and animal. After exploring the relations between man and sheep, man and birds, her latest research work focuses on working oxen: from their actual significance in the structures of daily life in rural culture to their past and contemporary metaphorical meanings.

SUMMARY

THE SOUND OF WORDS, THE VOICE OF SOUNDS. ON THE CULTURE OF COMMUNICATION WITH WORKING OXEN IN SLOVENIA

The day-to-day life of an individual farmer was closely connected with the life of his working oxen. Mutual communication was indispensable to a harmonious working companionship, and in it all the senses played their role: the taste, the smell, the touch and the sense of hearing. The present article specifically focuses on the latter because the human voice – spoken or sung words and interjections (calling the oxen by their names, giving commands, and singing songs when ploughing) – the sound of whistling, and the cracking of the whip were incredibly efficient, intangible tools in animal husbandry techniques. Besides on relevant sources and literature, the article's findings are based in particular on oral testimonies and ethnographic observation – e.g. material collected in the course of field research in selected places in Slovenia's four ethnological regions in 2001, 2003–04, 2006, and especially 2007. They are relevant to the decades between the two world wars, the third quarter of the 20th century and, in only a handful of individual cases, to the present (based on data from farms with “active” ox teams).

The two first chapters – *An introductory word on oxen, on communication with working animals, and on the research* and *Tracing ox names in time and space* – are followed by an analytical presentation of ox names, working commands, singing and whip cracking in the chapters: *On ox names in Slovenia: state of research, statistics, contents, living environment, purpose, sonority*; *The “melodies” of communication with oxen: the voice of working commands, the sound of the whip*; and *The music of encouragement and soothing: singing to the oxen while*

ploughing, whistling while watering them. The text on the “sounds of words” and the “voices of sounds”, the culture of communication with working animals, especially with oxen, which includes the whole of touches and a specific language (delivered words and sounds: interjections, phrases and forms, meaningful sounds: clicking, cracking, singing), or the specific “music of communication” as an intangible tool of managing working animals, concludes with a range of fundamental findings. One of them, for instance, is that the frequency analysis of Slovene ox names, confirmed a comparative finding from elsewhere: that the most frequent names are based on body features, and that skin colour prevails among them. – The analysis of the most frequent ox names by individual Slovene ethnological regions showed which cattle breed prevails: the Slovene grey to dark-brown breed. – The analysis of the contents of the names revealed that in Slovenia beside skin colour, skin pattern and horns, the names of oxen were quite frequently inspired by the body features of other animals, or plants, or other elements from nature. – Giving names to their oxen-working companions was above all a clear reflection that their work required individualisation. – An important element found in ox names was their sonority, followed by the finding that their names and working commands blended into the rhythmic, harmonious sound of a “melody of communication”. – These rhythmical compositions of different length in different places – with the alternatively rising and falling, brisk or drawn sounds of the working commands and suitably emphasised ox names, as well as here and there clicking and the cracking sounds of the whip – can be characterised as a special “music of communication”; a rhythmic melody of words and “meaningful” sounds. – The expressions man used to direct the movements and behaviour of his working companions and to communicate efficiently with them were not a “non-word language”, but a special language of interjections, terms turned into commands and still detectable phrases and forms, mostly of Indo-European or ancient Slavic origin. – Oxen responded best to the voices pronouncing working commands and their names. They identified the voice of the farmer or the person who mostly worked with them out of all other voices. – The tools of touching, working (soothing or encouraging) or affectionate communication are were the human hand, a stick, in the past a spike, and a whip. Clicks, whip cracking, rattling chains, and clattering were the most meaningful sounds. – Farm kids, especially boys, were introduced very early to the skills of communication with working oxen and all other required skills. Their relevant skills were later, with adolescent boys, often judged within the village community. – In addition to the melody of words and meaningful sounds which encouraged or soothed working oxen, farmers used to sing and whistle to oxen for the same purposes in Slovenia in the 19th century and even in the mid 20th century. – Whistling to the cattle when watering them may be characterised as a sound tool for encouragement. – Two types of songs sung while ploughing were established in Slovenia: simple songs with a monotonous melody, similar to lullabies, and more dynamic songs, sung to make ploughing easier to the farmer and his animals.

The individual findings on the music or special language of communication with working cattle, working oxen, and especially their living environment, woven from a wealth of eloquent stories, belong to the sphere of the “philosophy of everyday reality” (as the author meaningfully characterises them) and reject the adage of philosophical dualism: the division into the animal sphere and the human sphere, where the latter rules eternally.
